

OSMANLI EKONOMİSİNDE FİYAT DENETİMİ

Doç. Dr. Ahmet TABAKOĞLU *

GİRİŞ

Günümüz iktisatçılarının önemli bir kısmı piyasa ekonomisi ve fiyat sistemi kavramlarını kapitalist ekonomi ile aynileştirmek temayülündedirler. Oysa tarih bize para kullanan ekonomilerin kendilerine has piyasa uygulamalarına sahip olduğunu göstermektedir. İktisatçıların bunu görmezlikten gelmeleri büyük ölçüde piyasa kavramının zayıfladığı Batı feodalitesini kapitalizm öncesi ve kapitalizm dışı bütün ekonomilere teşmil etme yanlışlarından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde serbest piyasa ekonomisini kapitalizmin temsil ettiği doğrudur. Bunun alternatifi marksist ülkelerin uyguladıkları merkezî planlamaya dayanan ekonomi yahut emirkumanda ekonomisidir. Maamafih gerçek hayatta bu iki sistem birbirlerine yaklaşmaktadır. Piyasa ekonomisi planlamayı değişik dozlarda benimseyen karma ekonomiye dönüştüğü gibi planlamacı ekonomilerde piyasa ekonomisinin kuralları kısmen de olsa işletilmektedir.

Burada bizim açımızdan önemli olan kapitalizm dışı bir ekonomi olan Osmanlı ekonomisinde malların ve hizmetlerin üretim ve dağılımının hangi sisteme göre yapıldığıdır. Bu tetkikten çıkacak sonuçlar piyasa ekonomisinin veya planlamacı ekonominin tarih boyutu ihmal edildiği için sadece günümüze hasredilmesi gereken va-

* Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Md. Yrd.

kıalar olduğu yolunda kimi iktisatçıların düştükleri yanılgının vahametini ortaya koyabilir.

Yukarda işaret ettiğimiz gibi para kullanan yani nakdî mübade-
lenin geçerli olduğu ekonomilerde iktisadî olayları büyük ölçüde fi-
yat sistemi belirlemektedir. Fiyatlar ilke olarak piyasa ortamında,
arz ve talep şartlarının etkisi altında oluşur. Bu sistem hangi mal
ve hizmetlerin kimler için, ne kadar ve hangi usullerle üretilmesi ge-
rektiği meselesini çözer. Fakat bu çözüm klasik kapitalist iktisatçı-
ların sandığı gibi eksiksiz bir çözüm değildir. Çünkü ekonomide bir
çok piyasa türü yan yana bulunmaktadır. İdeal bir piyasa tipi ola-
rak kabul edilen tam rekabetten tekele kadar çeşitli piyasa türleri
söz konusudur. Tarım ürünleri piyasası, sanayi ürünleri piyasası,
emek piyasası, sermaye piyasası, yerli ürün piyasası, ithal malları
piyasaları rekabet dozları farklı olan piyasalardır. Denetim politi-
kası bu piyasaların özelliklerine göre farklılaştırılmazsa iktisadî ve
sosyal hedeflerle çelişen sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz ola-
bilir.

Bu gerçeklerin ışığı altında tarihî tetkikler bize üç eğilim kanu-
nunu tesbit etme imkanını vermektedir. Evvela fiyatlar piyasalarda
arz ve talep şartlarına göre oluşma temayülündedirler. Sonra den-
tim politikası uygulanmazsa rekabet tekelleşmeye yol açabilmekte-
dir yani rekabet rekabeti öldürmektedir. Nihayet kamu otoriteleri
belli iktisadî ve sosyal hedeflere ulaşmak için hem arz ve talep şart-
larını düzenleme hem de sonuçları denetim altında tutma temayü-
lünde olmuşlardır. Yani çeşitli şekillerde piyasalara ve fiyatlara mü-
dahale etmek zaruretini hissetmişlerdir. Bu üçüncü eğilim üretimin
planlanması ve fiyatların denetlenmesi yani narh politikası şeklinde
görünmüştür. Bu politika özellikle fiyatların tüketici aleyhine bü-
yük artışlar gösterdiği dönemlerde, darlık dönemlerinde önem ka-
zanmıştır. Geçmişte bu politikayı zaruri kılan amillerin başında arz
yetersizliği, ulaşım zorlukları ve maliyetlerinin yüksekliği ile harp
şartları gelirken günümüzde ticaret kesiminin aşırı büyümesi ve te-
kelci eğilimlerin çeşitlenip yoğunlaşması bu konuyu gündemde tut-
maktadır. Böylece özellikle zarurî ihtiyaç maddelerinin belirli fiyat-
ların üzerinde satılmaması amaçlanır. Yine müdahale arz yönünden
de yapılabilir. Devlet bazı malların üretim ve satışını yasaklayabilir,
bazılarını ise teşvik edebilir. Bazı ziraî ürünlerin taban fiyatlarını
belirleyerek ve piyasaya alıcı olarak girerek piyasa sistemine üretici
lehine müdahale eder.

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

Piyasalara müdahalenin en akılcı yolu herhalde tekelci eğilimleri en aza indirerek fiyatların normal arz ve talep şartları altında oluşmasını sağlamak, bunun yanında üretici ile tüketici arasına girilenleri azaltmak ve bu arada etkin bir piyasa ve fiyat denetimi sağlamaktır. Bir başka deyişle tekelci eğilimlerin hakim olmadığı bir serbest piyasa sistemini gerçekleştirmeştir.

Maamafih ekonominin nihai hedefi eğer sosyal refah ise kapitalizmin idealize ettiği tam rekabet bütün kesimlerde olumlu sonuç vermemektedir. Tarım ürünleri piyasasında ve emek piyasasında olduğu gibi... Zaten piyasalara genellikle eksik yani tekelci rekabet hakimdir. Bütün bu gerçekler karşısında kapitalist iktisat teorisi de artık tam rekabeti bütün piyasalarda gerçekleştirilebilir bir hedef olarak görmemektedir. Bunun yerine sosyal refah hedefine «ikinci en iyi» denen ve eksik rekabetin mahzurlarını vergi-sübvansiyon politikaları ile gidermeye çalışan yeni bir yaklaşımla ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Bu araştırma bütün bu ulaşılan noktaların ışığında İslâm ve Osmanlı piyasa sistemi teori ve uygulamasını konu edinmektedir.

I. İSLAM FİYAT POLİTİKASININ ESASLARI

Geleneksel İslam iktisat düşüncesinde fiyatların tekelci eğilimlerin olmadığı serbest piyasa ortamında oluşması bir ideal olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında karşılıklı rızaya dayanan ve adil fiyat ilkesi mevcuttur (1). Bu serbest rekabet şartları altında oluşan fiyatlara müdahale edilmemesi de bir ilke olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamberin «Fiyatları ayarlayan, darlık ve bolluk getiren, rızıklandıran Allah'tır» (2) hadisiyle fiyatların dondurulmasına, narh konmasına karşı çıktığımız biliyoruz. Buna göre piyasa mekanizmasının bazı tabii kanunlara tabi olduğu, belli şartlar gerçekleşmeden yapılacak müdahalelerin zararlı olacağı belirtilmektedir. Yi-ne bu hadisin ithal malları piyasasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Hz. Peygamberden fiyatlarının tesbit edilmesi istenen mallar ithal ediliyordu. Böyle bir ortamda fiyatlara müdahale edilmesi ithalatın tamamen durmasına mal darlığına ve karaborsaya yol açabilir (3). Bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber narh koymaya gerek duymamış, sadece «Dışardan mal getiren rızıklanmıştır, muhtekir ise lanetlenmiştir» gibi hadisleriyle (4) mal arzının art-

masını teşvik etmiş, normal piyasa şartlarının işlenmesini ve darlık meydana getirilmemesini istemiştir.

Liberal bir yaklaşımı gösteren bu ilkeler tekelci eğilimlerin görüldüğü devirlerde devlet müdahalesinin ortaya çıkışını engellemiştir. İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim gibi fıkıhçılar Hz. Peygamberin narlı ile ilgili hadisini sadece normal arz ve talep şartları sebebiyle ortaya çıkan fiyat hareketlerinin sınırlandırılmayacağı, narh konulamayacağı böyle bir davranışın haksızlıklara yol açacağı şeklinde yorumlamışlardır (5).

Fıkıhçılar tekelci eğilimlerin belirlemesi halinde fiyatlara müdahale edilebileceğini kabul ederlerken müdahale şekillerini de tesbit etmişlerdir. Bunların başında müdahalenin bir kamu otoritesi tarafından yapılması gelir. Bu otorite muhtesip, kadı veya vezir olabilir. Uzmanların maliyet ve talep yapısını inceleyerek yaptıkları çalışmalar sonunda fiyat belirlenir. Bu fiyat normal kârı da ihtiva ettiğinden serbest piyasada oluşabilecek fiyata yakın olmalıdır. Zira satıcılara normal bir kâr bırakmayan fiyat karaborsaya yol açabilir (6). Tesbitte kalite farkı da dikkate alınmalıdır (7). Fiyatların, ölçü ve tartıların, kalitenin denetlenmesi ihtisab (hisbe) teşkilatının görevidir.

Haksız rekabet ve «rekabetin rekabeti öldürmesi» olgusu bazı müeyyidelerle önlenmek istenmiştir. Bunun için fıkıhçılar normal piyasa fiyatının altında veya üstünde satış yapılmasının belli şartlar altında, yasaklanması gerektiği fikrindedirler. Bununla birlikte piyasa şartları fiyatları düşürme yolunda bir eğilim göstermişse çoğunluğun uyguladığı fiyat esas alınır (8).

İslâmın iktisadı ahlaka bağlama yönündeki temel tavrı fiyat konusunda da geçerlidir. Burada alıcı ve satıcılara müsamahalı olmaları yönünde bir davranış öğütlenir: «Satarken cömert ve müsamahakar devranan, satın alırken cömert ve müsamahakar hareket eden, alacağını isterken cömert ve müsamahakar olan kula Allah merhamet eder» (9). Buna göre pazarlık vetiresinin sertlikten uzaklaşması amaçlanır. Talep cephesinin düşük fiyat verme, arz cephesinin yüksek fiyat isteme eğilimi yumuşayarak arz ve talebin esneklik kazanması ve fiyat istikrarının kolaylaşması düşünülür.

Fiyatlarına müdahalenin söz konusu olduğu malların zaruri ihtiyaç malları olduğu anlaşılıyor. Ancak sanat eserleri, antika eşya

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

el-yazması kitap gibi fakihlerin kıyemî diye adlandırdıkları, malların narha konu teşkil etmeyeceği kabul edilmiştir. Zira bunların değerinin belirmesinde maliyetten çok talep etkilidir.

İslâm'ın fiyat konusuna verdiği önem fiyat istikrarının adalet, maslahat (kamu yararı) açılarından taşıdığı önemden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim getirilen tedbirler, uygulanan politikalar hatta sistemin mantığı fiyat istikrarını sağlama yönündedir.

A. BİR FİYAT İSTİKRARI UNSURLU OLARAK PARA POLİTİKASI

İslâm'ın doğduğu çağda bütün dünyada madenî para sistemi yürürlükteydi. Kuran ve Sünnette bu konu ile ilgili olarak emredici bir hükme rastlanması mümkün değilse de paranın altın ve gümüşten olması adeta veri olarak kabul edilmiştir. «Altın ve gümüşü biriktirip te bunları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azab ile müjdele» (10) ayetinde olduğu gibi altın ve gümüşün mübadele araçları olduğu vurgulanmıştır. Geleneksel düşünürler (mesela Yunan ve Hıristiyan filozofları) gibi bir çok İslâm alimi de altın ve gümüşün para olarak yaratıldığı, bu amaçla kullanılmaları gerektiği görüşündedirler. Fakihlerin çoğu gibi Gazzalî ve İbn Haldun da bu kanaati taşıyorlar (11). Sadece İmam Muhammed'in felslerin yani küçük ödemeler için kullanılan altın ve gümüşten başka madenî paraların da tıpkı bunlar gibi para olduğu zira bunlarla mallara kıymet biçildiği yolundaki görüşü farklı bir yaklaşımı aksettirmektedir (12). Bu, paranın altın ve gümüş kaynaklı olması yönündeki genel fikir ve uygulama önemli bir fiyat istikrarı amili olmuştur. Zira bu sistemde kıymetli maden tedariki çok zor ve maliyeti de yüksek olduğundan para arzını genişletme imkanları sınırlı kalmış, dolayısıyla enflasyon denebilecek fiyat artışları pek görülmemiştir. Yani emisyon yoluyla enflasyon olayı pek yaşanmamıştır (13).

B. İHTİKAR ve DİĞER TEKELCİ EĞİLİMLERİN ÖNLENMESİ

İhtikar (karaborsacılık) gibi eğilimler İslâm'da yasadışı kabul edilmiş bu davranışları yapanlar hakkında müeyyideler getirilmiştir. Hz. Peygamber çeşitli hadisleriyle bu tür spekülatif davranışların yasaklandığını bildirmiştir (14).

Çiftçinin kendi ürettiği mahsulu bir süre bekletmesi ve istediği zaman satması, esnaf ve sanatkarların bizzat kendilerinin ürettikleri malları istedikleri zaman piyasaya sürmeleri ve bir görüşe göre de ithalatçıların veya ülkenin uzak bölgelerinden mal getirenlerin mallarını depolamaları ihtikar sayılmaz. Bundan ihtikar olgusunun üreticide değil ikinci elde ortaya çıkmaya başladığı anlaşılıyor. Yine de halka doğrudan zararı dokunmasa bile malların piyasaya sürülmemesi mekruh kabul edilmiştir. Çünkü bunda da fiyatların yükselmesini beklemek söz konusudur. Halka doğrudan zarar verecek tarzda malları piyasaya sürmeyip fiyatları yükselten muhtekirler ise bu suçlarının boyutlarına göre değişen cezalara çarptırılırlar (15). Bu şekilde ihtikarın yasa dışı sayılmasının mal arzının arttıracığı, dolayısıyla fiyat istikrarını kolaylaştıracağı açıktır.

İslâm'da ticaretin özellikle dış ticaretin teşvik edildiğini biliyoruz. Bununla birlikte üreticiyi olduğu kadar tüketiciyi de koruyacak tedbirler getirilmiş, özellikle tüketiciyi aldatacak davranışlardan kaçınılması emredilmiştir (16). Mal fiyatlarını suni olarak yükseltecek spekülâtif müdahaleler, alıcı olunmadığı halde bir mala fazla fiyat vererek alışverişi kızıştırmak yasaklanmıştır. Bir fiyat üzerinde anlaşan iki kimsenin alışverişi üzerine fark verip arttırarak talip olmak ta yasa dışıdır. Yine bir beldeye dışardan gelen malları belde haricinde karşılayarak pazarda serbestçe satılmasına meydan vermeyip satın alıp kapatmak, sonra da büyük kârlarla satmak yasaklanmış, malların üreticiden tüketiciye en kısa yoldan intikal etmesi istenmiştir. Bu konulardaki hadis şöyledir: «Pazara mal getirenlerin malını almak için onları (şehir) dışında karşılamayın. Kimse kimsenin mübadele akdinin üzerine akit yapmasın. Mal fiyatlarını danışıklı bir şekilde arttırıp tüketiciyi aldatmayın (17).

Riba'nın yasaklanması fiyat istikrarını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Riba kavramını mübadelede ortaya çıkan eşitsizlik ve belirsizlik, borç olarak verilen bir mal veya bir parayı bir ilave ile geri alma işlemleri oluşturur. Buna göre reel faiz ile birlikte zamanla oluşan rantlar ve spekülâtif işlemler de riba kavramına dahildir.

İslâm iktisadının esası riba ortamının doğuşunu engelleyici bir özelliğe sahiptir. Özellikle sermayenin atıl bırakılmaması, üretimden alıkonulamaması böyle bir ortamın oluşmasının önemli engelleridir. Yine temel üretim faktörü olarak emek kabul edildiği için

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

riba'm bir geçim yolu olması, böylece emeğin üretim cihazının dışın-
da kalması ve sermaye geliriyle yaşayan bir zümrenin oluşması hoş
karşılanmamıştır.

Riba'm birinci türünü oluşturan ve ödünç ilişkilerinden doğan
faizi ifade eden riba'n-nesie ayetlerle yasaklanmıştır (Bakara, 2/275-
6; 278-9; Alü İmran, 3/130; Rum, 33/35). Bu ayetlerde riba'm kâr-
dan tamamen farklı olduğu belirtilmiş, gelirin bir kısmını tedavül-
den alıkoyan, dolayısıyla yeni gelirler yaratmasını önleyen bir işlem
olduğu vurgulanmıştır. Böylece «zaman tercihi» yalnız başına bir
gelir unsuru olarak kabul edilmemiştir. Yine bu ilke fiyat istikrarı-
nın alt yapı unsurlarından biridir. İkinci türü oluşturan riba'l-fadl
eşitsizliğe dayanan mübadeleler olup özellikle bu işlemlerdeki belir-
sizliklerin ve haksızlıkların bertaraf edilmesi istenmiştir (18). Riba'-
ın üçüncü türü olan bey'u'l-garar gelecekle ilgili, belirsizliğe dayalı
ve mahiyeti bilinmeyen şeylerin mübadelesidir. Bu şans ve talih
oyunlarına benzetilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber «Elde mevcut
olan bir şeyle olmayan bir şeyi mübadele etmeyin» (19) buyurmuş
ve ticarî değerleri henüz belirlemeyen ziraî ürünlerin satışını yasak-
lamıştı (20).

II. İSLAM FİYAT POLİTİKASININ OSMANLI DÖNEMİNDE TATBİKİ

Osmanlı fiyat politikası büyük ölçüde İslâm iktisat ilkelerinin
ve fiyat politikasının bir uygulaması, bir uzantısı mahiyetindedir.
Bunun dayandığı deliller konuyu araştırırken elde ettiğimiz belge-
lerdir. Bu belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Şeriyye sicilleri
arşivlerinde bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Başbakanlık Os-
manlı devletinin yıkılışından sonra kurulan ve çoğu da İslâm ülke-
si olan 20 den fazla devletin de ana arşivi durumundadır. Bu yüzden
söz konusu arşiv İslâm iktisat tarihinin 5 asırlık dönemi için ilk
ana kaynak olma durumundadır.

Kapitalist ve onun bir varyantı olan sosyalist iktisat teorileri
Batıda yüzyıllar süren tatbikî ve nazarî gelişmelerin sonucudur. Bu
teoriler özellikle Batı toplumlarının ihtiyaçlarından kaynaklanmış-
tır. İslâm dünyası ise ayrı bir olgudur. XVII. yüzyılın sonlarından
itibaren Osmanlı devleti ve dolayısıyla İslâm dünyası gerilemeye baş-
lamış, boşluğu Batı sistemi doldurarak evrensel kültür ve medeni-

yeti Batı temsil eder olmuştur. Burada konumuz açısından önemli olan husus günümüzün müslüman ülkeler iktisatçılarının veri olarak kabul edip benimsedikleri bazı iktisadî yaklaşımların çok kere Batı sisteminden kaynaklanmış olduğudur. Bunlar arasında evrensel olanlar şüphesiz ki vardır. Fakat gerçekten evrensel olabilecek iktisadî tahlillere ve ilkelere ulaşabilmek için çeşitli kültür çevrelerine bu arada İslâm bilginlerinin eserlerine başvurmak gerekecektir. Bu eserler bize İslâm iktisadî, İslâm iktisadî düşünce tarihi, iktisadî doktrinler tarihi ve nihayet iktisat teorisi için çok verimli kaynaklar teşkil etmektedir.

Bunun yanında tarihimizde olup bitenleri tanımak günümüz İslâm iktisadî çalışmalarının sağlıklı olması için şarttır. Böylece daha gerçekçi sonuçlara ulaşabilecektir. Yani İslâm iktisat tarihi İslâm iktisadının bir kaynağı olmalıdır. Bu bölüm bu amaca yönelik olup arşiv çalışmalarına dayalı bir denemedir.

İleride ayrıntılarına inileceği gibi Osmanlı ülkesinde para sistemi fiyat istikrarını sağlama yönünde bir olgu teşkil ederken fiyatları yukarıya doğru çeken birkaç eğilim söz konusu olmuştur. Bunların başında XVI. yüzyılın sonlarından itibaren etkisini şiddetlendiren milletler arası maden akımlarıdır ki daha çok Amerika'dan Avrupaya ve Ortadoğuya intikal eden gümüşlerin yarattığı fiyat hareketlerinden kaynaklanır. Bu zamanımıza göre önemsiz de olsa bir fiyat artışı olgusunu ifade eder. Bunun sonucunda Osmanlı hesap birimi olan akçenin değerinde zaman içinde düşmeler görülmüş, iç ve dış fiyat farklılıkları Batıya mal, doğuya ve güneye kıymetli maden akımı yaratmıştır. Yine ticaret yolları merkezinin Akdenizden okyanuslara kayması, savaş harcamalarının giderek artması fiyatları yukarıya doğru çeken bir etkendi. Son olarak dış piyasanın etkisini arttırmasıyla belirginleşen üretim yetersizliği meselesi vardır. Özellikle tarım ve küçük sanayi teknolojilerinde bir gelişme olmaması fiyat istikrarı yönünde izlenen politikayı bir hayli zorlaştırmıştır.

A. OSMANLI FİYAT POLİTİKASININ BİR TEMELİ OLARAK PARA POLİTİKASI

İslâm ve Osmanlı para politikasının esası paranın yani altın ve gümüşün mübadele aracı olarak kullanılması eşya olarak kullanılmasının en aza indirilmesidir. Yine Osmanlılar, ve daha önce diğer

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

müslüman devletler ve bu arada Selçuklular, ülkeye kıymetli maden girişimi teşvik etmişler, çıkışım ise yasaklamışlardır. Böylece para arzının kaynağının daha da daralmaması amaçlanırdı. Yine Osmanlılar sarayda ve özel şahısların ellerinde bulunan altın ve gümüş eşyayı zaman zaman darphaneye gönderip para kestirirler (21), altın ve gümüş eşyanın yaygın bir şekilde kullanımını yasaklanarak bunların para halinde tedavülü istenirdi (22).

Osmanlı para sistemi «kötü para iyi parayı kovar» kuralının ve dış fiyatlardaki farklılığın baskısı altındaydı. Bu yüzden düşük ayarlı Mısır altınlarıyla İstanbul altınları arasında sürekli bir mücadele vardı. Bu mücadele sonunda yüksek ayarlı İstanbul altınlar piyasadan kayboluyor ve piyasada Mısır altınları kullanılıyordu (23). Yine doğuda kıymetli maden fiyatlarının yüksek oluşu Osmanlı ülkesinden bu bölgelere yani İran ve Hindistana doğru bir altın ve gümüş kaçakçılığı oluşturmuştu (24). Devlet bu kaçakçılıkla sürekli olarak mücadele ediyor, özellikle İstanbul piyasasında yeterli para bulunmasına özen gösteriyordu (25).

Ülkedeki altın ve gümüş darlığı para darlığına o da iyi paranın aşırı değer kazanmasına, muamele hacminin daralmasına ve depresyona yol açıyordu (26). Yine altın ve gümüşün nisbeten pahalılaşması paranın içindeki bakır oranının çoğaltılması veya kenarlarının kırılmasıyla (tağşiş) sonuçlanıyordu. Bu fiilî bir devalüasyon demektir. Bunu devlet yapmasa piyasa yapıyordu. Devlet zaman zaman bu tür kızıl ve kırkık akçelerin tedavülünü yasaklıyor (27). fakat kıymetli maden arz ve talep şartlarının yarattığı bu durumu sonunda onaylamak zorunda kalıyordu.

Maamafih bu değer kaybının zamanımızdaki para değer kaybı olgusuna göre çok önemsiz olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ ilk Osmanlı akçesinin darbedildiği 1326 yılından 1740 yılına kadar geçen 414 yıllık süre içinde akçenin değerindeki düşme oranı % 84.3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı % 0.2 de kalmıştı (28). Yine madeni para sisteminin bir istikrar unsuru olduğu Osmanlı ekonomisine ait bazı verilerden de anlaşılabilir. Mesela 1489 ile 1617 arasındaki 127 yıl içinde Edirne'de belli başlı gıda maddelerinin fiyatlarında % 334.4 lük bir artış, İstanbul'da ise 1489-1605 arasında 116 senede % 372.8 lik bir artış olmuştur (29). Bunların yıllık ortalama ları sırasıyla % 1.2 ve % 1.4 tür. Akçedeki değer kayıplarını hesaba katarsak bu oranlar daha da düşmektedir. Fiyat artışlarının enflas-

yon bile denemeyecek derecede sınırlı kalmasının en önemli sebebi madenî para rejiminin kendisidir.

B. TİCARET POLİTİKASI

Osmanlı devleti İslâm geleneğine bağlı olarak ticaret serbestisini bir ilke olarak benimsemiş, özellikle transit ve dış ticaretin geliştirilmesini amaçlamıştır. Bunun yanında tekelci eğilimlerin güçlenmesini, üretici ve tüketiciyi zarara uğratacak durumların ortaya çıkmasını engellemek için bir denetim mekanizması kurmuştur.

Güvenli bir piyasa ortamının oluşmasını devlet bir görev telâki etmiştir. Bunun yanında dışarıya altın ve gümüş çıkarılması yasaklanmış ve bunun için yabancı tüccarın mal ile ülkesine dönmesi istenmiş, bazı stratejik malların ihracı yasaklanmış ve mallar belli alanlara tahsis edilmiştir.

Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya intikal eden gümüşlerin para arzını çoğaltması sebebiyle Batı'daki fiyatlar genel seviyesi Osmanlı ülkesinden yüksekti. Bu fiyat farkı bazı temel gıda maddeleriyle savunma araçlarının ve sanayi hammaddelerinin Batı'ya kaçma eğilimi içersine girmesine yol açmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti Hz. Peygamberin düşmana gıda ve silah satışını yasaklayan hadisini hatırlatan bir yaklaşımla ülke için büyük bir önem taşıyan buğday ve zeytinyağı gibi gıda maddelerinin, deri, pamuk ve pamuk ipliği gibi sanayi ham ve yarı mamul maddelerinin ve silah, top, gülle, barut gibi savunma araçlarının ihracım yasaklıyordu. Fakat Batılılar yine fiyat farkından yararlanarak ihtiyaç duydukları emtiayı kaçak olarak Osmanlı ülkesinden edinmeye çalışıyorlardı. Osmanlı toprakları mamul madde sürüm ve ham ve yarı mamul madde alım sahasına dönüşme sürecine girmesine rağmen XVIII. yüzyılda bile ticaret hadleri henüz Türkiye lehine idi. Zira Türkiye'nin toplam ihracat tutarı, kaçak ihracat dahil, ithalatından fazla idi ve Avrupalılar aradaki farkı peşin para olarak ödüyorlardı (30). Yine aym yüzyılda bazı Osmanlı ürünleri Batı mamulleriyle rahatça rekabet edebiliyorlardı (31).

Anadolu'nun ötedenberi transit ticaret bölgesi olmasına büyük bir önem verilmiştir. Bunun için Osmanlılar gümrük vergilerini % 3-5 gibi düşük oranlarda tutuyorlardı (32). Barış antlaşmalarına ticarî faaliyetlerin canlandırılması için gerekli maddeler konuyor

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

(33), ticarî güvenliği tehlikeye düşüren ve gümrük gelirlerini azaltan başka devletler arasındaki savaşlarda da arabuluculuk teşebbüslerinden geri kalınmıyordu (34). Hatta bizzat kendilerinin harp halinde buldukları devletlerden ticareti engellememelerini istediklerini biliyoruz (35).

Yabancı tüccar ihracı yasak olan mal almadıktan başka ve gümrüklerini ödedikten sonra bir müdahale ile karşılaşmazdı (36) Devlet transit ticareti engelleyen güvensizlik unsurları ile de mücadele etmekteydi (37). Yabancı tüccar himaye edildikten başka transit ticaret amacı taşıyan zimmîler yerleşik zimmîlerin ödemek zorunda oldukları cizyeden muaf idiler (38). Piyasaya mal arzının artırılması için muafiyet sınırları daha da genişletilebilirdi (39).

Bununla birlikte yabancı tüccar sadece toptancılıkla uğraşabilirdi. Perakende ticaret sadece yerli esnaf ve tüccarın hakkıydı. Bunların ise yabancı tüccar karşısında azımsanmayacak bir pazarlık güçleri vardı. Bununla birlikte yabancı toptancı tüccarın müslüman tüccar yerine Osmanlı tebaasından gayr-i müslim tüccarla iş yapmayı tercih ettikleri de bilinmektedir (40).

Osmanlı ticaret politikasının konumuz açısından önemi piyasalara mal arzının teşvik edilmesi ve bunun için de ithalatın genellikle kısıtlanmamasıdır. Sadece savaş halinde bulunulan ülkelerin malının ithali, iktisadî bakımdanda savaş yapıldığı gerekçesiyle yasaklanırdı (41). İthalatın kural olarak serbest bırakılması, ticarî faaliyetlere gösterilen kolaylıklar arzı yeterli seviyede tutarak fiyat istikrarını kolaylaştırmış olmalıdır.

C. NARH SİSTEMİ

İslam iktisadının eksik rekabet şartlarında fiyatlara müdahale edilmesi gerektiği ilkesi Osmanlı iktisat düşüncesi ve tatbikatında büyük bir yere sahip olmuştur. Piyasaların yapısı böyle bir fiyat tesbiti (narh koyma, tes'ir) uygulamasını zarurî kılıyordu. Osmanlı siyaset yazarları narhın halkın refahı için zaruret olduğunu belirtmişlerdir. Bu husus belgelere de yansımıştır.

Umumî düşüncenin ve uygulamanın aksine olarak sadece Köprülü Fazıl Mustafa Paşa «Ahvâl-i narh kitapta yoktur. Bey ve şirarızay-ı tarafeyn ile olmaıdır» gerekçesiyle narh sisteminin uygulan-

ması bir süre için durdurmuş, fakat mankurun hesap birimi olarak kullanıldığı bu kısa dönem içinde büyük fiyat artışları görüldüğünden yeniden narh sistemine dönülmüştü (42). Bunun dışında narh klasik dönem Osmanlı tarihinde fiyat politikasının esasını teşkil etmiştir.

Osmanlı narh uygulamasında temel ölçü arz ve talep şartları olup tekelci eğilimlerin tesiri giderilmek istenmektedir. Bu şartlar değiştikçe tesbit edilen fiyatlar da değişiyordu. Özellikle ziraat ürünlerinde arz şartlarının çok değişken olması böyle bir uygulamayı zorunlu kılıyordu. Yine talebin normalin üstünde yükseldiği Ramazan ayı öncesinde de fiyatların yeniden tesbiti zorunlu oluyordu. Yine hassa pazarbaşının muhtesiplikçe onaylanmış bir narh defterini her ay İstanbul şehreminine teslim etmesi bir gelenektir (43).

Kuraklık, ulaşım zorlukları, üretimin harp, abluka vs. sebeplerden dolayı azalması sonucu arzda bir daralma olduğunda narh fiyatları yükseltilir, arzın genişlemesi halinde düşürülürdü. Para birimi olan akçenin değer kaybetmesi narh fiyatlarında topyekun bir yükselmeye, değer kazanması ise topyekun bir azalmaya yol açardı. Fakat bu yükselme veya düşme oranları her malda aynı olmazdı. Yine maliyeti yükselen malda, müracaat üzerine yeni fiyat tesbiti yapılırdı (44).

Narhların tesbiti kadıların başkanlığındaki komitelerin görevidir. Bir malın fiyat tesbit komitesi ilgili esnafın şeyh, kethüda, yiğitbaşı, ehl-i hibre gibi yönetici ve uzmanlarıyla, halkın temsilcilerinden oluşuyordu. Esnaftan fiyatların yükseltilmesi talebi geldiği takdirde komite huzurunda çâşni tulturur yani bir üretim süreci oluşturulur; malm hammadde halinden nihaî mal oluncaya kadar geçirdiği safhalardaki maliyetleri, iş saati ve ücretler müşahede ile tesbit edilir (45), yeterli kâr bırakması halinde fiyatların yükseltilmesine gerek duyulmazdı (46).

Ortalama kâr için özelliğine göre genellikle % 10-20 arasında değişiyordu (47). Maamafih kahve gibi ülkenin uzak bölgelerinden getirilen veya ithal edilen malların maliyetlerinin tesbitinde güçlük olduğundan esnaf ile kadılık arasında bir pazarlık marjı bırakıldığı anlaşılıyor (48). Tesbit edilen narh gerekli belgelerle tesbit edildikten sonra kadı sicillerine geçirilir ve esnaf ile halka ilan olunurdu (49).

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

Narh toptancı (getürücü, misafir) ve perakendeci (mukim, oturu) için ayrı ayrı tesbit edilirdi. Toptancıların dükkan açıp perakendecilik yapmaları yasaktı (50). Malın toptancıdan perakendecilere intikali belli bir düzen içinde gerçekleştirilir, esnafın malsız kalmaması amaçlanırdı (51).

Malların ham, yarı mamul veya mamul olmaları, tedarik piyasalarının farklılığı fiyat tesbit yöntemlerinin de farklı olmasına yol açıyordu. Özellikle ham ve yarı mamul maddelerin fiyatlarının tesbitinde arz şartları önemlidir. Bunlarda mamul maddelerde olduğu gibi deneme üretimi sonunda katma değerlerin belirlenip nihaî malın fiyatının tesbiti söz konusu değildir. Bunun için hemen hemen hepsi tabii ve ziraî kaynaklı olan veya ithal edilen hammaddelerin piyasada oluşan fiyatlarını, fahiş kâr olmamak şartıyla, kabulden başka çare yoktur. Buradaki narh fiyatı muhtemelen kâr oram, arzın daralmasına paralel olarak, yükselen bir piyasa fiyatıdır (52).

1. Narh sisteminin kurumsal çerçevesi :

Esnaf teşkilatı

Osmanlı ekonomisinde sanayi mamulleri piyasasının arz cephesi esnaf teşkilatı tarafından düzenlenmektedir. Fütüvvet ve ahilik ilkelerine dayalı İslâm esnaf birliklerinin bir devamı olan bu birlikler «ihtiyaca göre üretim» fikrini tatbik etmeye çalışıyorlardı. Esnaf ve tüccarın işsiz kalmaması ve aşırı üretim buhranlarının önlenmesi temel düşüncüyü oluşturuyordu. Bunun için dükkan sayısı, üretim araçları (iş aletleri ve tezgah adedi) sayısı sınırlandırılmıştır. Esnaflığa giren genç mesleğinde uzmanlaşmadıkça ve zamanı doldurmadıkça yükselmez ve ayrı dükkan açamazdı. Burada esas olan ehliyet ve liyakattı.

Batı'da da aynı durum söz konusuydu. Fakat Batı ekonomisi bu sistemi adım adım değiştirerek ve yıkarak kapitalizmi oluşturmuştur. Osmanlılarda ise kapitalizme geçme söz konusu olmadan sistem çökmüştür. Burada yine Batının iktisadî hakimiyeti belirleyici olmuştur.

Klasik dönem Osmanlı Esnaf teşkilatı bir çok meslek teşekkülünden oluşuyor ve üst yönetici olarak kadının idaresi altında bulunuyordu. Diğer görevlerinin yanında kadının bu teşkilatın da başı ol-

ması piyasa üzerindeki devlet denetiminin derecesini gösterir. Üretilen ve arz edilen her şey kadının bilgisi altındaydı. Sistem içinde araçların ortaya çıkışı önlenmiş ve malların tüketiciye en kısa yoldan ve en elverişli fiyatlarla intikal etmesi hedef alınmıştır. Ziraî ürünlerin pazarlanmasında da aynı yöntem izlenmiştir.

Tarih içerisinde Osmanlı esnafına ilk ve en önemli darbeyi ticaret yollarının okyanuslara kayması vurmuştur. Böylece dış ticaretle uğraşanlar içeriye yönelerek esnaflaşmaya başlamışlardır. Daha sonra ticaretle uğraşmaları yasak olmasına rağmen(53) askerî zümreler de ek bir geçim yolu olarak esnafılık yapmaya başlamışlardı. Hiç olmazsa bunların esnafılık kurallarına uymaları istenmekle birlikte (54) kadı sicillerinin hemen hemen her sayfasına yaptıkları yolsuzluklar yansımıştır. Nihayet yabancı toptancıların gayr-ı müslim perakendeci esnaf ve tüccarla iş yapmayı tercih etmesi iç piyasada da müsliman esnaf ve tüccarın etkisini kaybetmelerine yol açmıştır.

Batı'da korporasyon düzeni zamanla yıkılarak sanayi kapitalizmine geçirilirken İslâm esnaf teşkilatı kapitalizmin yarattığı kitlevi üretimin darbeleri altında tahditleri sürdürerek yaşamaya çalışıyordu. Üstelik askerlik, tarım ve dış ticaret kesimlerinde geçim imkanlarının daralması esnaf kadroları üzerinde büyük bir baskı oluştuyordu. Esnaf ta kişi başına düşen gelirlerinin azalmaması için tahditlerin sürdürülmesini istiyordu (55).

Osmanlılar'da esnaf gedik usulüne tabiydi. Bu memurların kadro sistemine benzer. İhtiyaç duyuldukça yeni kadrolar ihdas edilir, böylece ticaret kesiminin aşırı büyümesi engellenirdi. Eğer gerçekten ihtiyaç varsa kendiliğinden açılan dükkanlar kapatılmaz onlar da kadroya geçirilirdi (56).

Bir çok meseleyi kendi içlerinde halledebilen özerk bir yapıya sahip olan esnaf birlikleri bazı alış ve satış tekelleri imtiyazlarına sahiptiler. Fakat bu tekeller bu hakka sahip olanlara fiyatları istedikleri gibi ayarlama imkanı vermiyor aksine devletin üretimi, mübadeleyi ve fiyatları daha etkin bir şekilde denetlemesini sağlıyordu. Bu olgu bir işbölümü disiplini de oluşturmuştu. Esnafın birbirlerinin üretim ve satış sahalarına taşmaları yasaktı. Ancak halkın menfaati söz konusu olduğunda bu tür uygulamalara izin verilebiliyordu (57).

Esnafın çalışma alanlarının belirlenmesi hem haksız rekabetin hem de işsizliğin önlenmesi açılarından önemlidir (58). Esnafın ham-

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

madde konusunda darboğazla karşılaşmaması için belli hammadde ler onları işleyen esnafa tahsis edilmişti (59). Belgeler tahsislere uyulmasını, hammaddelerin muhtekirlere kaptırılmamasını ısrarla belirtmektedirler (60). Bu tahsislerde, özellikle stratejik maddelerde devlete bir öncelik tanınmıştır (61).

İlerde görüleceği gibi esnafın iç düzeni, kalite kontrol ve standardizasyonun sağlanmasında önemli bir yere sahipti. Bu sistemde belli bir maharet ve vasma ulaşmadan usta olunamazdı. Her nasılsa ustalar arasına karışan «nâ-chil» olanlar “ibadullah ve mâl-ı miriye gadr ve zarar” verdiklerinden teşkilattan çıkarılırlardı. Bunun yanında üretimin denetlenebilmesi için işyerleri dışında çalışılmaması istenirdi (62).

Esnaf teşkilatı haksız rekabeti, aşırı üretimi, işsizliği önleyici bir anlayışa dayanıyordu. Sistem içinde ürün arzının iş dolayısıyla fiyatının istikrarlı ve malların kaliteli ve standartlara uygun olması amaçlanmıştır. Teşkilat yarı özerk yapısıyla devletin uyguladığı narh politikasının en önemli iç yürütme ve denetim cihazını oluşturmuştur.

2. Piyasaların düzenlenmesi

Piyasaların düzenlenmesinin anlam ve amacı arz ve talep şartlarının düzenlenerek fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Arzda giderilemeyecek bir daralma olduğu veya üretim maliyetlerinde bir yükselme olduğu takdirde narh fiyatlarının yükseltilmesinden başka çare yoktur. Fakat bazı malların fiyatlarının yerinden oynaması, bir çok piyasada eksik rekabet şartları hüküm sürdüğünden, günümüzde olduğu gibi sürekli ve aşırı fiyat artışlarının bir sebebi olabilir. Bunun önlenmesi ancak narh sistemiyle sağlanabilmiştir. Burada esnaf üzerinde devletin etkin denetimini sağlayan esnaf teşkilatının büyük rolü vardır.

Her seviyedeki piyasanın kurulması ve işlemesi devletin bilgisi altında gerçekleşir. Küçük piyasa birimleri olan pazar veya panayır- ların oluşturulması bir ihtiyaçtan kaynaklanır ve devlet tarafından uygun bulunursa kuruluş gerçekleşir (63). Pazarın güvenli bir ortamda kurulması gerekir (64). Pazarda satış yapacak veya bir hizmet sunacak olan elemanlar gerekirse başka bölgelerden getirilir (65).

Pazarlar ticaretin devlet denetimi altında cereyan etmesini sağladığı gibi malî denetime de imkan vermekte, vergi gelirlerinin düş-

mesini önlemektedir (66). Burada devlete düzenli vergi veren esnafın korunması da söz konusudur. Belirli yerlerden başka şekilde seyyar satıcılık yapma ve diğer esnaftan düşük fiyatla satış yapma bu amaçla yasaklanmıştır (67).

Piyasaların düzenlenmesinin bir başka yönü de fiyat istikrarsızlığının mal dağılımının hedeflerini bozabilmesidir. Bu şekilde zenginlerin yüksek talebi, mallara daha çok ihtiyaç duyan daha düşük gelirlielerin bu malları satın almalarını imkansız kılabilir. Fakirlerin acil ihtiyaçlarını gideren mallar böylece zenginlerin talî ihtiyaçlarına tahsis edilebilir. Osmanlılarda görüldüğü gibi büyük şehirlerdeki halkın iâşesinde zorluklar ortaya çıkar. Nitekim özellikle İstanbul, Edirne gibi büyük tüketim merkezlerinin iâşesinde bu yüzden sıkıntılar görülmüştü. Oysa bilindiği gibi Osmanlı devleti büyük şehirlerin iâşesine özel bir önem veriyordu. Çevre yerleşim bölgelerinde fiyatlar yükseldiği takdirde büyük şehirlere mal gelmesi zorlaşıyor ve huzursuzluk başlıyordu. Bunun için bu fiyatlarının büyük şehirlerin fiyatlarıyla eşitlenmesi gerekiyordu (68).

Aynı şekilde, yukarda belirttiğimiz gibi ülke için gerekli olan maddelerinin, savunma araçlarının ve sanayi hammaddelerinin ihracı yasaktı. Çünkü iç fiyatların dış fiyatlarla eşitlenmesi halkın şiddetle aleyhine olurdu. Bu yüzden kaçak ihracatla uğraşanlar ağır cezalara çarptırılırlardı. Bununla birlikte Avrupa'daki fiyatlar genel seviyesinin yüksekliğinin sürekli bir olgu teşkil etmesi kaçakçılık faaliyetlerinin de sürekli olmasına yol açmıştı. Devlet zaman zaman çıkardığı fermanlarla ihraç yasaklarını teyid ediyor ve bazan yasak kapsamını, zaman ve yerine göre değiştiriyordu. Belgelerden öğrendiğimize göre ihracının yasak olduğu en çok belirtilen madde buğdaydır (69). Bundan başka zeytinyağı (70), pabuç, çizme, sahtiyan, at, silah (71), pamuk ipliği, barut, yaprağı, kendir, kükürt, kendir urganı, yelken bezi, balmumu ve çadır (72), gön, yapağı (73) ihracı yasaktı. Daha sonraki yıllarda yayınlanan bir hükümde bunların önemlileri tekrarlanmış (Buğday, silah, barut, at, pamuk ipliği, balmumu, sahtiyan, gön) ve ihraç yaşağı listesine pamuk, kurşun, don yağı, meşin, deri ve zift ilave edilmmişti. Bu tür belgeler ihraç yaşağı gerekçesi olarak en çok Avrupanın daru'l-harp olmasını ileri sürmektedirler (74).

Özellikle Batı bölgelerinde mal dolaşımının sıkı denetim altına alınması bunların kaçak yolla Avrupaya ihraç edilmelerine engel olmak amacı taşıyordu. Ancak ülke içinde başka bölgelerde veya tabi

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

ülkelerde mal darlığının görülmesi halinde buralara mal sevkiyatı yapılırdı (75). Meselâ Osmanlı Devletine bağlı bir devlet olan Dubrovnik ihracat yaşağının dışında tutulmuştu. Fakat bu devlet, Avrupa'ya yapılan kaçakçılığın aracısı olduğunun anlaşılmasıyla bazı tedbirlere hedef oldu (76).

Batı'da mal fiyatlarının yüksekliği Osmanlı ülkesinden Batı'ya doğru bir kaçak mal akımı oluşturmuşken Güney'de ve Doğu'da kıymetli maden fiyatlarının yüksekliği de bu taraflara doğru kıymetli maden ve para akımı oluşturmuştu. Devlet ülkedeki para arzını daraltan bu akımı da engellemek zorundaydı. Bunun için tacirlerin doğuya gümüş, altın kaplar, külçeler ve nakit para götürmesi yasaktı. Tacir getirmiş olduğu ipek vs. gibi metaine göre geri meta alıp gitmek zorundaydı. Fakat yüksek fiyat eğilimi bu kuralı aşabiliyor, tüccar mal yerine kıymeti kadar gümüş alıp ülkesine dönme yolunu arıyordu(77). Doğu ve Güney sınırlarından yapılan bu kaçakçılık yanında buralardan da, sonunda yine Avrupa lılara ulaşmak üzere, at, silah, elbise gibi ihracı yasak olan malların kaçakçılığı yapılabilirdi(78). Bu tür kaçak mallar genellikle Osmanlıların savaş halinde olduğu Portekizliler eline geçiyordu. Bunun için dâru'l-harbe bu tür savunma araçlarının satışının yasak olduğu hatırlatılıyordu (79). Bununla birlikte yine Doğudan ve Güneyden müslüman ülkelere bu tür eşya sevkiyatı yapılabilirdi (80). Mal ithalatı serbest olmakla birlikte sadece şarap gibi tüketimi yasak olan maddelerin ithali de yasaktı (81).

Görüldüğü gibi iç ve dış piyasa şartlarındaki farklılıklar malların ihtiyacı olanlara yönelmesini engellemekteydi. Devlet iç fiyatları mümkün olduğu kadar eşitlemeye çalışarak ve dışarıya da ihraç yasakları koyarak malların kimlere gideceğini düzenlemek istemiştir.

Darlık zamanlarında büyük tüketim merkezleriyle çevre bölgeler arasında fiyat farkı olmamasına dikkat edilirken normal zamanlarda böyle bir uygulamaya gerek duyulmaz yani fiyatlar farklılaştırılabilirdi (82). Dış fiyatların yüksekliği narh uygulamasını zorlaştırmca bazan mal sevkiyatı zorlaşıyor, meselâ İstanbul'a mal gelişi azalıyordu. Bunu önlemek için devlet zaman zaman dış fiyatı dikkate alarak yeni bir fiyat uygulayabiliyordu (83).

3. Üretimin ve arzın düzenlenmesi

Üretimi ve arzı düzenleme piyasaya kendi kuralları içinde müdahale etmenin yollarındandır. Böylece hem ihtiyaç duyulan malın

üretimi hem de fiyat istikrarı sağlanmış olur. Osmanlı ekonomisi bu konuya çok önem vermiştir. Uzun vadede üretimi azaltacak uygulamalarla, tüketimi yasak olan maddelerin üretimi yasaklanmıştır (84).

Osmanlı ekonomisi kendine yeterli ve hatta dış piyasaya yönelik bir sanayi ve tarım sistemine sahipti. Fakat teknolojik gelişme olmaması özellikle dış talebin yoğunluğu karşısında iç piyasayı mal darlığına itebiliyordu. Devlet, savaşların baskısının hafiflemesiyle üretimi arttırma yönünde ciddi teşebbüslere girişebiliyordu. Bunlar arasında dokuma ve gemi inşa sanayileri özellikle önemlidir. Tarım kesiminde de toprakların boş bırakılmaması ve iktisadî olmayan bitkiler yetiştirilmemesi için, vergi indirimi gibi, tedbirler alınmıştı (85).

Arzın düzenlenmesinde tahsis ve stok politikası da önemlidir. Buna göre darlık olan bölgelere diğer bölgelerden yeterli mal tahsisi yapılmasına özen gösterilirdi (86). Stok politikası hem fiyat istikrarına katkıda bulunma hem de olağandışı durumlar için mal depolama amacı taşıyordu. Buna göre bu işe tahsis edilen ambarların herhalde dolu bulundurulması gerekiyordu (87). Arzın düzenlenmesi ve darlığın giderilmesi amacıyla devlet, kendi ihtiyacı için ayrılmış malları piyasaya verebiliyordu (88). Yine İstanbul'daki Tersane ambarları buğday piyasasını düzenleyen en önemli kurumlardan biriydi (89). Devlet ambarlarından İstanbul'a günde ne kadar un tahsisi yapıldığını ve buradan da halkın ne kadar ekmek tükettiğini çıkarmak kabildir (90).

İklim şartlarının iyi gitmesi gibi durumlarda üretimin, dolayısıyla arzın artması fiyatları düşürür. Darlık anlarında ise fiyatlar şiddetle yükselme eğilimi gösterir. İşte Osmanlı ekonomisindeki stok politikası birinci halde üreticinin, ikinci halde de tüketicinin zarara uğramasını önleyen sürekli ve yaygın bir uygulama olmuştur. Çünkü belgelerde de belirtildiği gibi devletin ve ekonominin en önemli hedefi 'ibadullahın terfih-i ahvalleri' yani sosyal refah idi (91).

Bazan devletçe üretilen malların piyasaya verilmesine özellikle malî gerekçelerle öncelik tanınıyordu (92). Fakat devlet yukarıda belirttiğimiz gerekçeyle üretici ve tüketiciyi korumayı esas almıştır.

Üretimi ve üreticiyi denetim altında tutan devlet bu konuda belli koruma tedbirleri de getirmiştir. Özellikle devlet otoritesinin kul-

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

lam olarak üreticiye değer fiyatının altında ödeme yapılması yasaklanmıştır (93). Ziraî üreticinin sermayedârların eline düşüp ürünlerinin kapatılmasına engel olmak devletin görevleri arasındaydı (94). Osmanlı ekonomisinde büyük yer tutan ordunun iâşesi piyasadaki canlılığın sebepleri arasındaydı. Bu sebeple orduya zahire sevk edilmesinin hem sahiplerine 'sebeb-i ticaret' hem de orduya 'vüsat-ı maîşet' olacağı, bunlarla birlikte zahirenin ihtiyaç fazlası olanlardan alınması ve 'fukaraya gadredilmemesi' gerektiği bildiriliyordu (95).

4. Tekelci eğilimlerin önlenmesi

Osmanlılar da İslâmi geleneğe uygun olarak tekelci eğilimleri engelleyerek tam rekabet şartlarına yaklaşma tedbirlerini almaya çalışmışlardır. Bunun gerçekleştirilmesinin fiyat istikrarının sağlanmasında büyük önemi vardır. Bu şekilde arz ve talep esnekliği sağlanarak fiyatlarda büyük oynamalara imkan tanınmamış olur.

İslam iktisadında malların üreticiden tüketiciye en kısa yoldan intikalinin istendiğini biliyoruz. Osmanlıların bu yolda aldıkları tedbirlerden bir tanesi de ürünlerin piyasaya gelmeden kapatılmasının yasaklanmasıdır (96). Yine Osmanlılar üreticilerin mallarını bizzat kendilerinin pazarda satabilmelerini 'fetva-i şerife' mucibince' tanınmış bir hak olarak kabul etmişlerdi (97). Özellikle yaş meyve ve sebzenin satımında hiç bir zümreye, bu arada sermayeci denen kabzımallara satış tekeli sağlanmış değildi (98).

İslâm'da yasaklanan tekelci eğilimlerin en önemlisi ihtikardır. Osmanlıların da en çok üzerinde durdukları konulardan biri budur. Bir çok belge bununla ilgili uygulamaları aksettirmektedir. Belgelerde madrabaz denen muhtekirlerin buğday, yağ gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinde ihtikar yapmalarının sert tedbirlerle önlenmeye çalışıldığı kaydedilmektedir(99). İhtikar çoğu kez İstanbul gibi büyük tüketim merkezlerine tahsis edilen emtianın temininde zorluk ve İstanbul'da darlık yaratıyordu. Bunun için başka şehirlere, yüksek fiyatla satış için, boşaltılan malın tekrar İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu (100).

Yine ürünlerin öncelikle üretildikleri bölgede pazarlanması esastı. Fiyatların yüksek olduğu başka bölgelere sevk amacıyla ihtikar yapılması yasaktır (101).

Özellikle buhran dönemlerinde muhtekirlerin buhranı daha da şiddetlendirdikleri görülüyordu. Bunlar ürünü üreticiden toplayıp yüksek fiyatla yabancılara satıyorlar yani kaçakçılık ta yapıyorlardı. Devlet bazı ayan ve mültezimlerin de karıştığı bu muhtekir zümresinin aracılığının engellenmesini ve mahsulün üreticiden adil bir fiyatla alınıp tahsis edilen bölgeye ulaştırılmasını istiyordu (102).

Devlet otoriteleri muhtekirlerin depolarına girip mallarını piyasaya sürebilirlerdi. Yalnız bu şekilde el konan mallara piyasa fiyatı uygulanıyordu. Bundan başka ihtikar yapıp fiyatları yükseltenler hapis ile cezalandırılıyordu (103).

Belli malların alım ve satım haklarının belli esnaf zümrelerine tanınması hem ticaretin denetlenmesini hem de ihtikarın önlenmesini büyük ölçüde sağlıyordu (104). Belgeler ihtikarın fiyatları yükselten bir davranış olduğu kadar ticaret hacmini de daraltan bir hareket olduğunu belirtiyorlar (105).

Belli malların perakende satış haklarının belli esnaf zümrelerine verilmesi bu zümrelerin iktisadî anlamda tekel oluşturmaları yani fiyatları dilediklerini gibi ayarlama hakkının kendilerine verilmesi demek değildi. Aksine devlet bunlar aracılığıyla devlet arzı ve fiyatları kolayca denetleyebilirdi. Bunun aksaması ise fiyat denetimini zorlaştırıyor, ihtikar ve karaborsanın görülmesine yol açıyordu. Mesela bazı gıda maddelerinin satış tekeli bakkallara verilmişti. Fakat onlar başka zümrelerin kendilerine satış hakkı verilen maddelerin alım piyasasına girmelerinden şikayetçi oluyorlardı (106).

Fiyat farklılaştırılması da özellikle büyük tüketim merkezlerinde darlık ve karaborsa olmaması için bir politika olarak uygulanıyordu. Buna göre sur dışında fiyatlar, gemici narhı, ünvanıyla içerdense daha yüksek tutuluyordu. Eğer arada fark olmazsa iskelelerdeki dükkanlarda ihtikar söz konusu oluyordu. Bunun önlenmesi için fiyatların tekrar farklılaştırılması ve deniz kıyısındaki dükkanların denizle ilgilerinin kesilip geceleri gizli mal girişinin önlenmesi isteniyordu (107). Bu şekilde her türlü tekelci davranışın peşinen önlenmesi amacı güdülüyordu.

5. Narh düzeninin denetimi

Tıpkı ilk İslâmî uygulamalarda olduğu gibi piyasanın denetlenmesi kad'ınm ve muhtesib'in görevleri arasındaydı. Ticaret ahlakı

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

na uymayan davranışlar önce esnafın iç denetimi ile sonra da muhtesip ve kadı'nın denetimleri ile karşılaşır. Meselâ hadislerce yasaklanan fiyatları yükseltmek amacıyla müşteri kızdırtmak (neceş) gibi filler kürek cezasıyla tecziye edilirdi (108).

Devlet esnaf düzenini, dayandığı fütüvvet ve ahilik geleneğine bağlı haliyle korumak isterdi. Esnafın bu şekilde kendi iç denetimini sağlaması devletin işini kolaylaştırıyordu (109).

Narh düzenini bozma teşebbüsünde bulunanlar kalebendlik, cezirendlik gibi hapis cezalarına çarptırılırdı (110). Bizzat padişahın zaman zaman denetimlere katılması devletin konuya verdiği önemi gösterir (111).

Ürünlerin kalite denetimi ve standardizasyonu hem üreticilerin hem de tüketicilerin uzun vadeli çıkarlarının korunmasıdır. Özellikle sınaî ürünlerin standardizasyonu önemli bir konudur. Tesbit edilen standartlar kadı sicillerine kaydedilmiş olup (112) ülkenin uzak bölgelerinde de bunlara uyulması, bu arada ölçü ve tartı birimlerinin damgalattırılması istenirdi (113).

Tüketiciyi korumak için malların kalitesi sürekli olarak denetlenir, kaliteyi bozanlar cezalandırılırdı (114). Sanatta mahareti olmayanlar da aynı gerekçeyle takip edilir, gerekirse cezalandırılırdı (115). Ürünlerin kaliteli olmamasında maharet noksanı yanında üreticilerin yeterli sermayeye sahip olmamalarının önemi vardır. Kaliteyi düşürüp ucuz fiyatla piyasaya vermek finansman darlığından kaynaklanabilir. Bunun için ustaların kirada olmayıp kendi işyerlerinde çalışmaları ve faizli kredi kullanmamaları yani öz sermayelerini arttırma yollarını aramaları istenirdi (116).

Görüldüğü gibi fiyat ve kalite denetiminde bizzat esnaf teşkilatının iç denetimi önemlidir. Daha sonra muhtesip, kadı, sadrazam ve nihayet padişah denetimi gelir. Bu sistemde fiyat istikrarı hukukî yollarla da garanti edilmek istenmiştir.

SONUÇ

Fiyat denetimi tarih boyunca ekonomilerin temel meselelerinden birini oluşturagelmıştır. Enflasyon belki, gelir dağılımı bozucu, sosyal kutuplaşmayı hızlandırıcı yönleriyle günümüzün bir me-

selesidir. Ancak geçmişte de kamu otoriteleri fiyat artışlarına duyarlı olmuşlardır. Bu arada İslam ve Osmanlı uygulamasında halkın refahı gerekçesiyle fiyat istikrarının sağlanması amacıyla etkin bir sistem kurulmuştur. Bu sistem, fiyatları iktisadî kuralların pek dışına çıkmadan tesbit ve denetleme amacını güden narh sistemidir.

Narh sisteminin piyasaları bozucu ve karaborsa yaratıcı bir uygulama olduğu savunulur. Serbest piyasa ekonomisi taraftarları narhın kaynak ve mal dağılımını bozan ve iktisadın kanunlarına uymayan bir uygulama olduğu görüşündedirler. Şüphesiz bu yaklaşım tam rekabet şartlarının geçerliliği halinde doğru olacaktır. Ancak gerçek hayatta varolan piyasa türü eksik rekabet piyasalarıdır. Tekelci eğilimlerin fiyatların ve mal dağılımının belirlenmesinde önemli yeri vardır. Bu enflasyonun da önde gelen sebeplerindendir.

Günümüzün sosyal devleti taban fiyatları ve destekleme alımları yoluyla tam rekabete en çok yaklaşan tarım ürünleri piyasalarında bile narha benzer uygulamalarla üreticiyi korumaktadır. Tüketiciyi koruma yönündeki narh teşebbüsleri ise hatalı uygulamalar yüzünden karaborsa tehlikesini beraberinde getirmektedir. O halde çözüm piyasalardaki tekelci eğilimlerin kırılarak mümkün olduğu kadar tam rekabet şartlarına yaklaşmak ve fiyatların arz ve talep şartlarına uygun oluşmasına ortam hazırlayarak fiyat denetimini sistemleştirmektir.

İşte Osmanlı narh sistemi piyasaları bu şekilde bir düzenleme ve fiyatların normal arz (malîyet) ve talep şartları içinde tesbiti yönünde bir uygulama olarak görünüyor. Bu, aynı zamanda rekabetin rekabeti öldürmesinin engellenmesi ve tekelci eğilimlerin en aza indirilmesi hedeflerine yöneliktir. Bir başka deyişle narh sistemi fiilen mevcut eksik rekabet piyasalarında tekellerle mücadele ederek, tam rekabette oluşabilecek fiyatı hakim kılmayı amaçlamıştır. Nitekim bu sistemin karaborsaya sebep olmaması ve asırlarca uygulanabilmesi bu yolun sağlıklı olduğunu gösterir. Yine narh sistemi piyasa şartlarının fiyatları etkilediği gibi fiyat politikasının da piyasaları etkilediğini ve düzenlendiğini göstermiştir.

NOTLAR

1. Şuara suresi, 183.
2. Tirmizi, Büyü, 73; İbn Mâce, Ticarat, 27.
3. İbn Kudame, el-Muğni, Mısır, 1327, IV, 217; Sabri F. Ülgener, «İslâm hukuk ve ahlâk kaynaklarında iktisat siyaseti meseleleri», Ebû'l-Ulâ Mardin'e armağan içinde, İst, 1944, Ayrıca İslâm fiyat-lama ilkeleri hakkında bk. Bişri Şurbacı, et-Tesir fi'l-İslâm, 1393 1973.
4. İbn Mâce, Ticarat, 6, Darimi, Büyü, 12.
5. İbn Teymiyye, el-Hisbe fi'l-İslâm, Mısır, 1387, s. 34; İbn Kayyim el-Cevzi, Turuku'l-hukmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye, Kahire, 1317, s. 223-224, 273-238.
6. İbn Teymiyye, s. 33.
7. El-Baci, el-Münteka, Mısır, 1347, V, 18.
8. Celal Yeniçeri, İslam iktisadının esasları, İst. 1980, s. 356-357.
9. Buhari, Büyü, 16.
10. Tevbe, 34.
11. İbn Haldun, Mukaddime, Mısır, 1311, II, 322-323; Sabri Orman, Gazali'nin iktisat felsefesi, İst. 1984, s. 155.
12. Abdülaziz Bayındır, «Paranın değer kaybı ve çözüm yolları», İslâm açısından enflasyon ve çözüm yolları içinde, İst. 1983, s. 19, 41.
13. Ahmet Tabakoğlu, «Osmanlı iktisat tarihinde enflasyon meselesi», IV. Milletlerarası Türkoloji kongresine sunulan tebliğ, Eylül, 1982.
14. İbn Mâce, Ticarât, 6; Darimi, Büyü, 12; İbn Hanbel, I, 21.
15. Yeniçeri, s. 284-315.
16. Müslim, İman, 164.
17. Buhari, Büyü, 68; Müslim, Büyü, 11.
18. Buhari, Şirket, 10; Müslim, Musakat, 80; Ebû Davud, Büyü, 12.
19. Buhari, Şirket, 10; Ebû Davud, Büyü, 3503.

21. Bu amaçla iç hazineden altın ve gümüş eşyanın darphaneye gönderilmesi hakkında bk. Defterdar Mehmed Paşa, Zübde-i vekayiât, Süleymaniye Ktp. Es'ad Kit. No. 2382, v. 145 b., A. Refik, Hicri XIII. Asırda İstanbul hayatı, İst. 1935, 12 2 1204/1798 nolu tarihli belge.
22. «Bir kaç seneden beru ağır sırma işleme çekme ve donluk frenk pesend ve sırma ve püskül ve saçak ve nisvanın başlarına bağladıkları... işleme şeyler peyda olup bu husus ibadullahın bi-vecih akçelerin killeti ile Darphane-i amiremin tatiline bâis...» oluyordu. A. Refik, Hicri Onikinci asırda İstanbul hayatı, İst. 1930, s. 54.
23. Bunun önlenmesi için Mısır'a İstanbul ayarında sikke kesilmesi yolunda hükümler gönderiliyordu. Meselâ bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci tasnifi, 3539 (Cizye s. 1): 8 7 1108/VII 1697: Maliyeden Müdevver defterler tasnifi, 285:18 11 1136/7 IX 1724.
24. Mühimme, 127, s. 278, 306, 307, 317, 337:1131/1718-1719.
25. Meselâ kaba akçenin İstanbul dışına çıkartılmaması ve darlığa sebep olunmaması isteniyordu. (Kaba akçe 470-470 akçe ağırlığındadır). A. Refik, 1935, s. 70: 2 Ş 991/1583.
26. «Umûmen memalik-i mahrusamda ma tekaddemden filori 660 akçe ve guruş 40 ar akçeden iken hâlâ altın ve guruş ziyadeye çıkmağla muamele ahvaline külli ihtilâl geldiği ilam olunmağın ruhsat virilmeyüb...» A. Refik, 1935, s. 70: 28 Z 989/1581.
27. A. Refik, 1935, s. 70: 13 M 980/1572, 23 N 990/1582.
28. Tabakoğlu, aynı tebliğ, s. 4.
29. Ö. L. Barkan, «XVI. asrın ikinci yarısında fiyat hareketleri» Belleten, XXXIV/136, Ankara, 1970, s. 557-607.
30. G. Marsigli, Osmanlı imparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askerî vaziyeti, çev. M. Nazmi, Ank. 1934, s. 59.
31. H. Sahillioğlu, XVII. yüzyıl ortalarında sanayi bölgelerimiz ve ticarî imkanları» BTTD, S. 11, s. 6.
32. Raşid, V, 164, İran-Avusturya ticaretine göterilen transit kolaylıkları için bk. M. Aktepe, «Dürri Mehmed Efendi'nin İran sefaret-i» BTTD, S. IV, s. 61-62.
33. 1718 Pasaförça andlaşmasmdan sonra yapılan ve devletin ticaretin önündeki engelleri kaldırmasına örnek olan ticaret andlaşmaları için bk. Raşid, V, 81, 87-90; Subhî, v, 165 a.
34. Meselâ Fransa kralına yazılan bir nâmede «...İngiliz kraliçesiyle mabeyninizde vaki olan gavga ve husumet... mahabbete mütebeddel olub... tanzim-i umûr-ı memleket ve terfih-i... raiyyet için»

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

- düşmanlarıyla «müdaradan hali» olmaması tavsiye edilmiş ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı beylerine Fransız reâyâsına ve «der-yada kendü hallerinde ticaret üzere bulunan» gemilerine müdahale edilmemesinin buyrulduğu bildirilmişti. Mühimme, 5, s. 39/93: 18 M 973/1565. Yine bk. Şem'danizade tarihi, v. 390 b., M. Kütük-oğlu, «XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız korsanlık hareketlerinin Akdeniz ticareti üzerindeki etkileri», BTTD, S. 12, s. 57-71.
35. Portekiz kralına gönderilen nâmede «kâide-i mamure-i hakani (ye) binanen (Irak-ı arab'da vs. ol cevânibde) vaki olan tarafey-nin reayası ve tüccarı asûde halde olmak için» barış yapılması ge-rektiği bildirilmişti. Mühimme, 6, s. 166/335: 972/1565.
36. «... aldıkları metalarından at vs. öte canibe gitmek memnu' ol-mayan metalarınm âdet ve kanun üzere gümrüklerin eda ettikle-rinden sonra... kimesneye dahl ittirmeyesiz...». Mühimme, 3, s. 501/1488: 3 Z 967/1560; A. Refik, 1935, 107:4; Ra 991/1583.
37. Mühimme, 6, 411/867:24 Ş 972/1565 6, s. 585/1283:20 Z 972/1565.
38. Mühimme, 5, s. 108/251:21 s. 973/1565. Ancak 6 ay süreyle bir yer-de yerleşirlerse kendilerinden bu vergi alınabilirdi. Ahmet Refik, 1935, s. 117:18 M 986/1578.
39. Bu amaçla Avrupa'dan kumaş getirip dükkânları olmayan ve top-la mal satan tüccardan ordu vs. tekalif alınmazdı. A. Refik, 1931, s. 28:20 L 1013/1605.
40. H. Sahillioğlu, «XVIII. yüzyılda Edirne'nin ticarî imkânları» BTTD, S. 13, s. 61-62.
41. İstanbul kaimmakamına, kadısına ve gümrük eminine gönderilen bir hükümde: «Din u devlet-i aliyemin düşmeni olan Venedik ke-feresinin memleketinde işlenen emtia ve eşya memalik-i mahruse ve bahusus Asitane-i saadetime getirülmeyüb ve gelür ise güm-rügi ahnmayüb giru reddü, beyi ve revacı bil-külliyeye kasid olmak üzere...»
Venedik mallarına boykot uygulanması istenmişti: Bk. A. Refik, 1930, s. B B 1128/1716.
42. Raşid, Tarih,II, 148-149.
43. Maliyeden Müdevver Defterler, 7534 (Ahkam-ı Maliye), s. 959:24 C 984/18 9 1576.
44. Kütükoğlu, s. 9-12.
45. Bosna sarayı kadısına gönderilen bir hükümde şehir ekmekçile-rinin muhtesibin tereke (buğday) fiyatlarını dikkate almadan, şehrin ayanına danışmadan, çaşni tutmadan ve kadının marifeti olmadan geleneğe aykırı olarak narh yolundaki şikâyetleri kar-sısında bu türden «şer'a aykırı» uygulama olmuşsa düzeltilmesi

Dr. Ahmet TABAKOĞLU

- istenmişti. Bk. Maliyeden Müdevver defterler, 1797, s. 59: 29 Za 976/15 V 1569.
46. Meselâ mihçı esnafının at nalı mihının fiyatını yükseltmek için başvurması dolayısıyla bir dükkânda komite huzurunda çaşnı tutulmuş üretimin bütün safhalarındaki ek maliyetler tesbit edilmiş neticede 1000 adet mihın 123 pâre maliyeti olduğu ve eski fiyat-tan (150 pâre=450 akçe) satıldığı takdirde 27 pâre de kâr bıraktığı görüldüğünden yükseltme talebi reddedilmişti. Bk. Cevdet, Belediye, 471: 15 Za 1181/1768.
47. Kanunname-i ihtisab-ı İstanbul, Tarih vesikaları, I, 5, 340. Bazan bu oranın % 40 a kadar çıktığı olurdu. Ahmet Lütfi, Mir'at-ı adalet, İst. 1304. s. 88.
48. Kütükoğlu, s. 16, not. 58.
49. Kütükoğlu, s. 17-18; Ayrıca muhtesib her ay pazar başıya bir fiyat listesi vermekle mükellefi. Sahillioğlu, «Osmanlılarda narh müessesesi ve 1525 yılı sonunda İstanbul'da fiyatlar», BTTD, s. 37-38.
50. İstanbul kadısına yazılan bir hükümden İstanbul'a pirinç getiren tüccarın getirdikleri pirinci getürücü narhına satmayıp sur içinde «der mahzen» edip oturucu narhına sattıkları ve bunun önlenmesinin istendiğini görüyoruz: Mühimme, 7, s. 266/750: 22 B 975/1568. Yine İstanbul'a sabun, pirinç, bal, pastırma vs. getirenlerin perakendecilik yapmalarının yasak olduğu bildirilmişti. A. Refik, (1935), s. 103, hk. 46: 30 Z 995/XII 1587.
51. Yağ ve bal kapanlarına getirilen zahirenin esnafa nöbetleşe ve eşit olarak dağıtılması hakkında bk. Cevdet, Belediye, 6752:15 S 1200/1785.
52. Meselâ top imalinde kullanılan don yağının fiyatı (vakiyyesi 34 akçe) mirî yani narh fiyatının (vakiyyesi 24 akçe) üstüne çıktığından mübayaası için vakiyye (okka) başına 10 akçelik ek ödenek ayrılmıştı. Cevdet, Belediye, 459:29 Ra 1184/1770.
53. Silahtar ağasına askerlerin «san'at işlemekten ve çarşu ve dükkânlarda oturmaktan menedilmesi ve daima at ve silahla idman yapmaları bildirilmişti. Bk. Mühimme, 12, s. 37/77:23 N 978/1571, A. Refik, (1935), s. 130 15 Z 992/1584.
54. Kapıkullarının çarşu ve pazarlarda dükkân açıp sanayi ve ticarette bulduklarında ehl-i hibre, yiğitbaş ıvs. ihtiyaçlarına ve âdet ve kanunlarına tabi olmaları isteniyordu. A. Refik, 1935, s. 134. 7 Za 996/1587.
55. Meselâ bk. B. A., M. Cevdet, Belediye tasnifi, Nu. 4554, 5815, 5826, 66365.

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

56. Suftana verilen bir dilekçede Beyoğlu'nda iki adet bakkal dükkânı yirmi senedir çalışmakla birlikte kadrolu bakkallar tarafından şikâyet edildikleri belirtilmişti. Bunlar halkın ihtiyacını karşılıyorlardı. Diğer bakkalların «eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç» olduklarından kadroya geçirilmeleri istenmişti. Dilekçe üzerine yapılan araştırma sonucunda bu dükkânların halka gerekli olup esnaf düzenini bozmadıkları anlaşılmış ve kendileri Galata'daki 264 dükkânın yanında kadroya geçirilmişlerdi. Cevdet, Belediye, 7162 6 R 1178/1764-6 C 1178/1764.
57. Meselâ turşucular, Hasköy'de, bakkalların turşu kurup satmalarına kendi «kâr u kisbine kesad» vermelerinden dolayı engellemek istemişlerdi. Oysa bakkallar kendi dükkânlarının turşucularınkinden uzak olduğunu savunmuşlar ve lehlerinde bir fetvâ olduğunu ileri sürmüşlerdi. Fetvâda «Zeyd şu kadar metanı dilediği kimesnelere bey' itmek istedikte bazı kimesnelere ol metam bey'i bize mahsustur ahara bey'ine razı olmazız bize bey' eyle deyu Zeydi cebre kadir olur mu deyu istiftâ eylediklerinde cevâb-ı bâ-sevablarıyla olmazlar» dendiğinden «fukara-i beldeye enfâ ve evlâ olduğuna binanen» bakkallara izin ve ruhsat verilmişti. Cevdet, Belediye, 5020: 19 B-12 Ş 1198/1784.
58. Meselâ Bursa kadısına gönderilen bir hükümde hariçten Bursa'ya boyanmak için getirilen boğasaların (çoğunlukla astar olarak kullanılan bez) sadece bir kısım esnafa gönderildiği, «fukaraya kimesne boğası boyatmamağla fukara mutazarrır» olduğu belirtilmişti. Bunun üzerine «hariçten gelen boğası min ba'd fukara ve ağniyaya beraber tevzi ve taksim oluna deyu emr-i şerif...» yayınlandı: Mühimme, 10, s. 157/237: 17 L 979/1572.
59. Meselâ İstanbul'da çıkarılan gön İstanbul debağlarma tahsis edilmişti. Bk. A. Refik; 1935, s. 119: 29 Ra 988/1580. Bu arada Yedikule kasapları kestikleri koyunların derilerini kendileri debağat edebilirlerdi. Bk. age., s. 119: 938/1580, Yine kasaplar çıkardıkları yağları mumculara göndermek zorundaydılar. Bk. s. 123:29 Ra 990/1582.
60. İstanbul'un fethinden beri İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar kazalarında üretilen koyun, kuzu ve keçi derileri Yedikule debağlarma, onlar da yün ve yapağlarını tesbit edilen fiyattan keçeci esnafına vermek zorundaydılar. Bu konuda «sair tüccar-ı yehüd ve muhtekir taifesi»nin devreye sokulmaması istenirdi. Cevdet, Belediye, 6366: 3 Ra 1204/1784.
61. Meselâ donanmanın ihtiyacı olmasından dolayı «miriye müteallik kendir ve urgan»m ihtiyaç fazlası kısmı «rençbere ve gayriye» verilebilirdi. Mühimme, 10, s. 225/344:6 N 979/1572.

Dr. Ahmet TABAKOĞLU

62. Mengeneçi ustalarından ehil olmayanların esnafıktan çıkarılmaları kârhâne (işyeri) lerden başka yerde mengene olmaması hakkında bk. Cevdet, Belediye, 3735: Ca 1136/1724.
63. Meselâ pazarı olmayan Yenişehir Şarköyünde böyle bir pazarın kurulması kimsenin mülküne ve vakfına zarar vermemesi kaydıyla kabul edilmişti. Mühimme, 7, s. 69/188: 6 Ra 975/1567.
64. Sigetvar beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde eşkiya tasallutuna maruz bulunan bir hafta pazarının müsait bir yerde kurulması istenmişti. Mühimme, 7, s. 343/991: 4 N 975/1568.
65. Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükümde Hınıs'ta ehl-i sanat olmadığından halkın ihtiyaçlarını uzak yerlerden temine mecbur olmalarından dolayı Erzurum'dan bakkal, attar, kalaycı, kazancı, hayyât (terzi), neccar, kasap vs. meslek erbabından gerekli miktarının getirilip mezkur kasabada hafta pazarının kurulmasının sağlanması ve gereğinden fazla adam yazılıp insanların taciz edilmemesi istenmişti. Mühimme, 7, s. 492/1521: 16 Za 975/1568.
66. Meselâ Bergos kasabasına gelmesi gereken deri, canlı hayvan, esir, meyve ve pamuğun pazardan başka yerlerde satılmasıyla bâc ve rûsüm gelirlerinde düşme olmuştu. Bu yüzden pazar yerinden başka yerde mal satılmaması bildirilmişti. Mühimme, 7, s. 344/993: 4 N 975/1568.
67. Esnafın sokaklarda dolaşmayıp dükkânlarda narhı üzerine mal satmaları, dolaşım eksik fiyatla satmamaları hakkında bk. A. Refik, 1931, s. 16:8 R 1002/1593.
Yine İstanbul'da kesilen koyun ve kuzu başlarının başhanelerden başka yerde sattırılması yasaktı. Mühimme, 3, s. 388/1151:22 Ş 967/1560.
68. Meselâ Çorlu Silivri, Rodosçuk ve daha sonra bütün Rumeli kadılarına gönderilen hükümlerde ete 300 dirhemden eksik narh verilmemesi istenmişti. Mühimme, 3, s. 375/1109-1110: 18 Ş 967/1560.
Rumeli kadılarına gönderilen hüküm için bk. s. 433/1298. Bir başka hükümde de civar kazalarda 300 yerine 150 dirhem koyun etine aynı fiyat verilmesinden dolayı İstanbul'da et sıkıntısı başlağı belirtilmiş ve koyunların kazalarda satılmayıp İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Mühimme, 3, s. 560/1638: 27 S 968/1560. Edirne civarındaki kazaların kadılarına gönderilen başka hükümlerde etraf kazalarda satılan her türlü erzak ve gıda maddesinin Edirne rayicinden fazlaya sattırılmaması, Edirne'ye gıda maddesi gelmesinin sağlanması ve yeterli miktar gelmeden başka kazalara gönderilmemesi isteniyordu. Mühimme, 7, s. 100, 107/267, 282: 19 24 Ra 975/1567.

İstanbul'a süt sevkeden Küçükçekmece'ye kadar olan çiftliklerin sütü öncelikle İstanbul halkına, artanı yoğurtçulara satmaları hakkında bk. Belediye, 2826: 14 C 1198/1784.

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

69. Meselâ Edremit kadısına gönderilen bir hükümde deryaya tereke (buğday) verilmesi, aksine davrananların hapsedilmesi isteniyordu: Muhimme, 3, s. 6:15 N 966/1559. Tâbi devletlerden Dobrovnik'in yüksek fiyatla buğday almasıyla reaya darlığa düşmüş üstelik alman buğdayın bir kısmı Avrupa'ya satılmıştı. Bu yüzden Dobrovnik'e de izinsiz buğday satılmaması kararlaştırılmıştı: Muhimme, 6, s. 613/1353:16 Za 972/1565. Yine Dobrovnik buğday alamadığı için Osmanlı ülkesine tuz sevkiyatını durdurmuş, fakat Osmanlı devleti tarafından tehdit edilmişti: Muhimme, 10, s. 116/185; 223/340: 6 N 979/1572. «Diyar-ı küfr»e buğday satanların idam edileceklerine dair bk. Muhimme, 10, s. 111/178:28 Ş 979/1571.
70. Muhimme,6, s. 27/581.
71. Budin beylerbeyine gönderilen hükümde daru'l-harbe bu tür eşyanın gönderilmesinin caiz olmadığı bildiriliyordu: Muhimme, 5, s. 269/688:C 973/1565.
72. Muhimme, 12, s. 599/1145: 1 Z 979/1572. İzmir, Menemen, Tırhala, Akhisar, Gördes kadılarına gönderilen bir hükümde yelken ve çadır bezi imalinde kullanılacak ipliğin, yelken ve çadır bezinin, balmumunun Avrupa tüccarına satılmaması istenmişti: Muhimme, 7, s. 21/72: 9 S 975/1567. Bergama, Tırhala, Ayazmend kadılarına pamuk ipliği ihracatından dolayı mirî astar imalatının darboğaza girmesi dolayısıyla üreticiler yeterli miktarda iplik almadan ihracata izin verilmemesi istenmişti: Muhimme, 6, s. 184/395: 15 R 972/1564.
73. Filibe, Üsküb ve Gümülcine kadılarına Yeniçeri çukası imalinde kullanılan yapağı ihracının yasaklandığı bildirilmişti: Muhimme, 5, s. 340/1480: 1 L 973/1566. Gelibolu, Silivri ve Tekfurdağı kadılarına bu iskelelere gönderilen gön, yapağı ve sahtiyanın Avrupa'ya satılmayıp İstanbul'a gönderilmesi, darlığın ve ihtisap gelirlerinin düşmesinin önlenmesi istenmişti: Muhimme, 7.s. 302/861: 13 Ş 975/1568.
75. Meselâ darlık görülen Sakız'a Çandarh'dan 200 müd, Dobrovnik'e 1500 müd buğday gönderilmesine ve narhı üzerine satılmasına izin verilmişti: Muhimme, 4, s. 69, 699:12 S 967/1560, s. 45/106: 18 M 973/1565.
76. Bu yüzden İzmir'de penbe (pamuk), sahtiyan ve balmumu yüklü bir geminin mallarına el konmuştu: Muhimme, 10, s. 223, 341: 31 Ş 979/1571. Bu şekilde şüpheli Dubrovnik gemilerinin aranması kararlaştırılmıştı: Muhimme, 10, s. 224/342: 14 B 979/1571.
77. Erzurum beylerbeyisine gönderilen bir hükümde «Yukarı canibine tüccar taifesi gümüş, altın evânisi ve nakd akçe alub gitmek men olunub tacir getürdüğü metâına göre giru meta alub gide» diye bildirildiği önemle tekrarlanıyordu: Muhimme, 3, s. 448/1341: 22 L 967/1560. Maden ihracatı yasağında bakır kaplar müstesna

iken, gümüş külçe ve bakır külçe yasağa dahildi: Mühimme, 3, 377 /1117:18 Ş 967/1560.

78. Yine Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükümden: Diyar-ı şarkdan gelen acem tüccarı taifesi Rum vilayetine ve Burusa'ya varub harirlerin vs. metaların furuht idüb giru diyar-ı şarka gitmek üzere geldiklerinde... yukarı canibine gümüş ve yarar at ve yerak vs. gitmesi memnu ve merfu' olan nesnelerden gitmesinden ihtiyat idüb gaflet üzere olmayasm ve tüccar taifesi kenduleri için bakır evânisinden iki-üç kıta sahan ve tepsi kullandıklarında mani ve müzahim olmayasm. Ama bu gaye ile külli bakır evânisi alub gitmekten hezar üzre olasm. Giru meta getürüb sair meta alub gideler...». Mühimme, 3, s. 234/664: 3 R 967/1559. Reayadan nezir yoluyla altm ve esbab alarak yukarı canibe giderken ele geçirilen beş kişinin siyaset edilmesi hakkında bk. Mühimme, 6, s. 575/1261:2 C 972/1564.
79. «Basra vilayetinden Cezayir'e ve bilcümle haric vilayete demir, kurşun ve alat-ı harb ve at ve zehair kısmından zâdu zevad virildiği istima olundu. İmdi dârul-harbe âlât-ı harb ve at zehâir virilmek memnudur». Mühimme, 5, s. 25/67:11 M 973/1564. Halep ve Şam'a gönderilen hükümde aym hususlar tekrarlanarak aksine davrananların kürek cezasına çarptırılacakları belirtiliyordu: Mühimme, 5, s. 85/198:5 S 973/1565, s. 94-217:12 S 973-1565. San'a beylerbeyisine gönderilen bir hükümde de Hindistan taraflarına (Portekizliler için) silah satılmaması isteniyordu: Mühimme, 5, s. 629/1755:12 Za 973/1565. Mısır'a gönderilen hükümde de Süveys ve Cidde'den Portekizlilere bakır, gümüş ve kalay satılmaması isteniyordu: Mühimme, 7, s. 288/813:26 B 975/1567.
80. Meselâ Açe padişahının elçisinin Yemenden bakır, at vs. mal almasına yardımcı olunması Yemen beylerbeyi ile Mekke şerifi, Cidde ve Aden beylerinden istenmişti: Mühimme, 7, s. 89/237:13 Ra 975/1567.
81. Meselâ İskenderiye sancak beyine şarap yüklü gemilerden kimseye satış yapılmaması ve şarapların denize dökülmesi ile küffara keten, bakla vs. hububat ve zehair satılmaması emredilmişti: Mühimme, 7, s. 700/1927:21 S 976/1568.
82. «Medine-i İzniknidin esnaf taifesi zehair makulesini taraf-ı şer' den virilen narhtan ziyade bey' ve şiraya cesaret itmeleriyle nizamı virilmek için Kocaili mutasarrıfı... İstanbul etrafında olan kazaların es'ar hususu İstanbul'a kıyas olunmayub her birlerinin iktizay-ı vakt-i hallerine göre olmağla hin-i muzayakada yine İstanbul'a götürmek şartıyla...» Cevdet, Belediye, 1936:15 B 1144/1731.
83. «... Selânik raici üzre matlub buyurulan 100 bin İstanbul kilesi hmtanın Asitaneye gelmesine ihtimam-ı külli olunub ancak müs-

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

temen taifesine dahi ferman virildiğine binaen Selânik kilesinin harmanda raici 5 guruşa iken 8-9 guruş baha virdiklerinden herkes hıntasını ketm ve ihfa eyledikleri ve 9 guruşa alınsa ziyarı muhib olacağı zahir olub her ne kadar harmanda râici üzre furuht olunsun deyu emr-i âli ısdar olunub tekid olunsâ herkes zahiresini ihfa eyleyüb virmeyecekleri zahir olmağla hmta-i mezkur dahi efrenc taifesinden alınacağı vech üzre kilesi 3.25 guruş üzre... 100 bin kile hmtanın Selânik kazalarından ve karib olan kazalardan ziyade bahasıyla tedarük olunacağı ümmid-i kavi olmağla... beher kili İstanbulî Dersaadete 130 pareyi tecavüz itmemek üzre...» gönderilecektir.

Cevdet, Belediye, 6828:15 M 1204/1789.

84. Meselâ uzun vadede et üretiminin düşmemesi için tüketim merkezlerine kuzu gönderilmesi ve kuzu kesimi yasaktı. Mühimme, 6, 416/877-878. Yine üzümünden şarap yapılması, müslümanlar için, yasaklanmıştı. Mühimme, 5, s. 172 419:27 973/1565, s. 181 433: 973/1565.
85. Meselâ 1696 yılında Kocaeli ve Hüdavendigâr sancaklarında hane sayımı yapılması istenirken dut, zeytin, pirinç, susam gibi bitkileri yetiştirenlerin öşürlerinin azaltılacağı bildirilmişti. Bu iş için ülke çapında toprakların boş bırakılmaması veya verimsiz ve iktisadi olmayan bitkiler yetiştirilmemesi için eski Halep valilerinden Osman Paşa görevlendirilmişti. Bk. Nusretname, v. 240 a.
86. Meselâ darlık olan Rodos'a Kavala havass-ı hümayûn buğdayından 200 müd zahire verilmesi. Mühimme, 5, s. 196/488: 973/1565. Yine Rodos'a Mentese'den narh üzerinden buğday verilmesi. s. 206/513. 31 R 973/1565. Foça'dan Dubrovnik'e fermana muhalif ziyade buğday verilmemesi. s. 212/533: 27 R 973/1565.
87. «... Kadimden Mısır'da anbarlar memlu olagelub anın gibi kaht oldukta fukaraya sebep ve bais olan zahireler dolmuş ol anbarlar (ı)... adete muhalif boşaltmaya sebep nedir?» Mühimme, 5, s. 233/6601: 973/1565. «Çatalca ve Yenişehir'e ... haliya terekeye mahrus-i Mısır'da muzayaka olub reayaya vüsat gelmek için kazamızdan... akçasıyla tereke virilmesi...» Mühimme, 5, s. 391/1034, 973/1566.
Ağriboz, Karasu ve Selânik kadularından «Haliya miri anbarda tereke babında muzayaka olmağın havass-i hümayun zahiresinden yeterli miktarı renber gemilerine navlun ile tahmil edip İstanbul'a...» göndermeleri istenmişti. Mühimme, 7, s. 909/2489.
88. İstanbul'da koyun etine ziyade muzakaya olmağla... saray-ı cedid-i amirenin 436 vakiyye, matbahların 110 vakiyye sultanân-i biruyenin aynı lahm virilub ve ağayan-ı mütekaidinin 133 vakiyye ve ocak hüddamlarının 149 vakiyyesi rüz-ı hızır'a varınca bedel akçe virilmek üzre ve saray-ı atik-i mamurenin 441 vakiyye mat-

bah eti ile darussaade ağaları konaklarına (yevmi) virilen lahm tayinatları aynı lahm virilüb maadasına yine ruz-ı hıziya varınca bedel akçe virilüb def-i zaruret ittirilme üzere...» Cevdet Belediye, 684 11005/1694.

89. «Def-i muzayaka-i ibadullah için tersane-i amire anbarlarında mevcut ittirilüb lede'l-iktiza İstanbul habbazlarına tevzi olunmak üzere sinin-i sabıkada Akdeniz tarafından dahi beher sene bir miktar hinta mübayaa olunu gelmişiken altmışsekiz ve dokuz senelerinde Akdeniz canibinde mubayaası ferman olunmamaktan naşi muzayaka mess eylediğinden...»: Cevdet, Belediye, 3875: 1170 /1757.

«Sadır olan emr-i âlilerine imtisalen tersane-i amire anbarlarında bakıyye kalan şairin izzetlü anbar emini,.. marifetiyle sa'ri raiçi tafahhus olundukta... 27 şer akçe olduğı...»: Cevdet, Belediye, 3884: 1157/1744 «Sadır olan emr-i alilerine imtisalen derün-i anbarda bakıyye kalan 1500 kil habbaz taifesine tevzi olunub» Aynı: 6 L 1157/1744. «Mevsim-i şitâ olmak takribiyle bahr-i siyah ve sefid caniblerinden sefâin ile vürud iden zehair kalil olmağla tâife-i habbazâna tersâne-i âmire anbarları mevcudundan 50 000 kil hinta ita olunması işbu takrir ile inha ve anbarlar mevcudundan bu defa 40 000 kile hmta ve 10 000 kile erzın virilmesi telhis olunmak babında ferman... mucibince faziletlü İstanbul kadısı efendi dâileri marifetiyle tersane-i âmire anbarlarından...» zahire verilmesi istenmişti: Cevdet, Belediye, 2542: 25 Za 1183/1770. «...İstanbul'da nân tabh iden etmekçi fırınlarına dahi Tersane-i amirede vaki mirî dakikten 15 günlük dakik virilmek üzere iktiza iden dakik hesab ittirildikte... İstanbul furunları 43 adet furunlarda yevmi 2280 kile hinta masruf olub hesab-ı merkurdan 15 günlükleri yalnız 34 200 kil-i İstanbuli hinta eylediğı... her bir kile dakikin 50 şer sağ akçeden lazımgelen bahaya tahsil ve teslim-i hazine olunmak üzere...». Cevdet, Belediye, 1207: 1124/1712» Mecmûi Üsküdar'ın etmekçi furunları 17 furub ve yevmiye 303 kile hinta masruf olub hesab-ı mezkurdan 15 günlükleri yalnız 4545 kil-i İstanbuli hinta eylediğı...» Cevdet, Belediye, 1208.

91. «Edirne monlaşma hüküm ki... mukaddem nân-ı azizin 89 dirhemi bir akçeye raiç iken reha oldukça terakki iderek hmtanın kilesi '6 akçeye teamül olunub hâlâ 133 dirhem nân-ı aziz 1 akçeye ve lahm-ı ganem 12 akçeye tarafeyne gadr olunmaksızın cümle ittifağıyla nizam virilüb... zehâir rahis oldukça tahammüllerine göre gereği metalib-i hüsrevanemden olub... vesair medhali olmayanları esnaf umuruna karışdırmayub...» Cevdet, Belediye, 5147: 1147/1734.

92. «... Mirî tuz varken ahar yerlerden gelen tüccarın tuzu furuht olunmaya...» Cevdet, Belediye, 4023: 1116/1704.

«Ahyolu havassı memlahası(nda) hasıl olan tuzlarımız mahallin-

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

de furuht olunmayüb mal-i miri tahsilinde usret çekilüb muattal kalmağla Asitaneye nakl olunan tuzlar narh-ı cari üzre etmekçilere ve çörekçilere ve bakkallara tevzi olunmak mutad-ı kadim olmağın...» Aynı belge.» R 1116/1704.

93. Tamışvar'a gönderilen bir hükümde «asâkir-i mansure için gelen zehayiri kimesne dağıtırmayub... ashabına narh-ı rûzi üzre bî-kusur akçeleri ahvirilüb müft ve meccânen almub teaddi ye tecavüzden» sakinmaları istenmişti: Mühimme, 5, s. 48/111: 973/1565. Eflak voyvodasına gönderilen bir hükümde de «miri bahanesiyle vilayet-i Eflak'ten don yağı cem idub... ve yağ almmalu oldukça narh-ı câri üzre akçe ile aldırub eksik baha ile kimesneye yağ aldırılmayısız» deniyordu. Mühimme, 10, s. 171/257: 979/1571.
94. İskenderiyeye gönderilen bir hükümde «... dergâh-ı muallam yeniçerilerinden ve gayriden bazı kimesneler vilayetin balın ve yağın ve terekesin ve sair mekulatın selem tarikiyle ve dahi vaktinde karye be-karye gezüb olanca zahireyi ednâ baha ile alub hâric-i vilayette kılınub bey itmegle fukaraya muzayaka virirler... anun gibi kimesneler aldıkları bal ve yağ vs. zehayiri mahrus-e-i İstanbul için emr-i şerifimle varup getirmek isteyenleri mani olmayub mahmiyye-i mezbureye getürmeyüb vilayetin zahiresini cem idub hâric-i vilayete alub gitmek isteyenleri men» eylemeleri istenmişti: Mühimme, 5, s. 269/688: 973/1565.
95. Mühimme, 7, s. 23/74: 975/1567.
96. ... Yaş meyve ile İstanbul'a gelen gemileri bazı kimseler karşılayıp iskeleye gelmeden getirdikleri yemişi kendileri satın alıp adet ve kanun üzre halka ve pazarcılara adalet ile dağıtırmıyorlardı... Yaş yemişi ile İstanbul'a gelen gemileri kimse karşılamayıp doğrudan iskeleye gelmeleri sağlanmalıdır. Halka ve pazarcılara adet ve kanun üzre sattırılmalıdır. Mühimme, 3, s. 534/1574: 7 M 968/1560.
97. İstanbul civarındaki bahçıvanlar «sebze hane denen Eminönü'ndiledikleri sebzeyi «fetvay-ı şerife mucibince narh-ı carisi üzre» sair esnaf gibi dilediklerine satabilirlerdi. Oysa «sebze ci esnafının istedikleri kadar iştira idüb almalarına razı iken rahis baha ile almak için ibtida bizler alıruz deyup ahara bey'inde mümanaat ve bila mücib almakta avk ve tehir itmeleriyle» sebzeler bozularak değeri düşmekteydi. Yine bunlar bahçıvanların bostanlarına gidip onları dilediklerine satış yapmaktan alıkoyuyorlardı. Bunun önlenip bahçıvanların doğrudan satış yapmalarının sağlanması için tedbirler alınmış, engelleyenlerden müslümanların kale bend diğerlerinin küreğe konması kararlaştırılmıştı: Cevdet, Belediye, 2781: 1199/1785.
98. Sermayeci denen bu 76 kişi meyve üreticilerinin ürünlerini başkalarına satmalarına engel oluyorlardı. Bunlar ürünü yarı paha-

sına alıp fazla fiyatla satmak için İstanbul piyasasına sevki geciktiriyorlar böylece hem üreticiyi hem de tüketiciyi zarara sokuyorlardı, «Bu vecihle bey ve şıra tahsisi dahi hilâf-ı şer-i şerif olmağla.» İstanbul'a gelen yaş meyvelerin satın alınımın sermayecilere mahsus olmadığı vurgulanıyordu «Meyve-i ter ashabi sermayecilere vs. diledikleri kimesneiere bey ve kenduleri iştira idenler dahi Asitaneye götürüb ibadullah bey' iderler ise men olunmamak tevessüa bâdi ve eşyanın kesretine ve bahalarının rahis olmasına bâis bir hayr-ı azim olmağla...» Cevdet, Belediye, 6333: 1177/1704.

99. «...madrabazlara tereke aldirmayub der-anbar ittirmeyesüz, muzayaka ittirmeyesiz...»: Mühimme, 3, s. 312/916: 4 B 967/1560 «Madrabazlara yağ der-mahzen ittirmeyüb ticaret için varanlara narh-ı ruzi üzre aldırub gemilere tahmil idüb mahrusey-i mezbûreye irsal...». Mühimme, 3, s. 458/1364: 3 Za 967/1560.
100. Meselâ İzmir ve Foça kadılarına gönderilen hükümlerde İstanbul'a gönderilecek kuru meyveyi kapatan madrabazların mahzenlerinin açulub aldıkları fiyattan alınıp İstanbul'a gönderilmesi hakkında bk. Mühimme, s. 153, 362:14 Ra 973/1565. Tekfurdağı'na gönderilen hükümde de madrabazların buğday pirinç, kuru meyva vs.leri sakladıkları mahzenlerden alınıp gönderilmesi ve bu arada kimseye «gadredilmemesi» istenmişti: Mühimme, s. 194/484: 14 R 973/1565. Mısır beylerbeyine «Mahruse-i Mısırdan iştira olunan pirinç vs. hububatı doğru mahruse-i mezbureye götürülme-yüb haricte olan iskelelere yanaşub bey olmağın mahruse-i İstanbul'da pirinç vs. zehair babında külli muzayaka...» olmuştu. Mühimme 9, s. 18/48: 23 N 977/1570.

«Rodosçuk kadısına... Mısırdan varan gemileri anda boşattirmayub eğer pirinçten ve eğer bahar ve gayrı zehayirdir doğru İstanbul'a gönderub eğer boşaldub anda mahzenlere konmuş ise... giru gemilere tahmil ittirub... doğru İstanbula...» gönderilmeliydi: Mühimme, 10, s. 57/ hk. 80.

101. Tosya kazası civarındaki köylerden hasıl olan pirinç Suluhanda halka satılırken şimdi ziyade baha ider zu'mıyla bazıları pirinçlerini ahar mahallere götürmek sevdasıyla muzayakamıza bâdi olur...» diye bu durumun önlenmesi istenmişti: Cevdet, Belediye, 3150:24 Za 1179/1766. «Kemer Edremid vs. havalide olan kadılara.. rûgan-ı zeyt havayici zaruriyeden olduğundan... muhtefi ve aşikâr bulunan mahzenleri... tessüs ve tafahhus iderek cümlesini harice çıkarub erbab-ı iddiharı iddihardan men ile mecum vezn ve defter itdirüb ashabının irad idecekleri itiraz-ı vâhiyelerine... sem-i iltifât olunmayub iskelelere nakl...» Cevdet, Belediye, 3720: B C 1153/1740 Midilli kadılarına 5868: B Ş 1178/1765.
102. Bazı rumeli kadılarına gönderilen hükümde «bazı sermaye sahipleri bir kaç müddetten beru ihtikar mesleğine sülük ve bayilerin-

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

- den hinta vs. zehairi ahz ve der mahzen ve ba'dehu izdiyad-ı bahalarıyla bu taraftan varana sefain rüesasma furuht bidatini ihdas ittikleri zehairin ziyade bahaya çıkmasına bâis ve ol makuleler bu tarikle Asitane-i saadetimde sakın ibadullahın muzayakalarına badi oldukları hinta ve şair vs. hububatın bahaları... mahkemede tescil... olunduktan sonra gerek kurada olan ayan ve mültezimin ve muhtekirana bir kil zahire aldirmayub... Asitane-i saadetimden varan sefain reislerine... furuht...» olunması istenmişti.
103. İstanbula çevre bölgelerden gelen gıda ve yakacak maddelerinin ihtikar edilmesinin önlenmesi ve «ihtikara cesaret ider ise müdamecessüs birle derhal mahzenlerin küşad ve derunlarında mevcut zehairi varan tüccar kayıklarına nakl ve Asitane-i aliyyeme tesyir ve kendulerini ahz ve habs ve lazım gelen tebidleri icra kılmamak için...» Cevdet, Belediye, 7399: B Ş 1188/1774.
104. Soğan ve yumurta ticareti hakkı kendilerine verilmiş olanlar bir kısım esnafın ortaklıklar kurarak İznikmid, Adapazarı civarı köylerine kadar gidip yüksek fiyat vererek ürünü kapattıkları dolayısıyla İstanbulda karaborsa yarattıklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine söz konusu odunkapusu esnafının dükkân ve mahzenlerinde fazla insan bulundurmamaları ve belirtilen bölgelere adam göndermeyip «zehair ashabını itmâ'birle ziyade baha ile hufyeten zahire mübayaa itmeyüb her bir nevi eşyanın mübayaasma talib olan şürekaları ashabıyla cümle muvacehesinde aşikâre pazarını kat' ve mübayaa eyleyüb zehayirin bahaya çıkmasına» sebep olan olur ise «dükkânları sedd ve bend ve kenduleri esnaftan tard ve teb'id» olunacakları belirtilmişti: Cevdet, Belediye, 7131: C S 1195/1781.
105. İstanbul bakkalları zümresine dahil zeytinciler evvel İstanbul'a gelen zeytinlerin iskelede doğrudan halka ve kendilerine satıldığını, zeytinin perakende satış hakkının kendilerine ait olduğunu bildirmişlerdi. Oysa yemişçi ve manavlar bu ticarete el atışlar ve İstanbul'a gelen zeytini kapatıp bostancı vs. muhtekirlere yüksek fiyatla satmaya başlamışlar böylece «bir kaç elden geçüp bahası bu vecihle müterakki ve mütezayid olmağla» İstanbul'da zeytin darlığına yol açılmıştı. Zeytinciler «şer'an memnû» olan bu duruma müdahale edilmesini istiyorlardı: Cevdet, Belediye, 2783: 16 S 1191/1777.
106. İstanbul kadısına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre bakkallara satış tekeli tanınan gıda maddeleri pirinç, sadeyağ, çerağ, yağ, çerviş yağı, zeytin yağı, bal, tulum peyniri, pastırma, badem, nohut, kayısı vs. idi. Bakkalların şikâyetinde sur dışında dükkânları olan madrabazlar mahzenlerine zahireyi koyup gece ve gündüz gizlice gemiler ile civara sevk ediyorlar, böylece İstanbul'da mal darlığı ve fiyat artışları görülüyordu. Darlık zamanların-

- da da karaborsa yaratıyorlardı. Yetkililer sur dışında toptancılıkla uğraşan bu kişilerin perakende ticarete girmemelerini, perakende ticaretin sadece sur içindeki bakkallar tarafından yapılabileceğini bildiriyorlardı: Mülhümme, 3, s. 426/1270:25 N 967/1560.
107. Sadece ketenciler sur içinde ve dışında tek narh ile satış yapabilirlerdi: Ahmet Refik, 1935, s. 129:2 Za 992/1584.
108. «İstanbul kadısına... Hâlâ bezzazistanda dellala bey için virilen» elbiseler birkaç kişi tarafından arttırılıp insanlara yüksek fiyatla satılmakta kâr da aralarında paylaşılmaktaydı. Bu tür işlemler haram olduğundan bu hileyi yapanların ve dellahn küreğe konması gerekiyordu: A. Refik, 1935, s. 110, 15 R 981/1573.
109. Meselâ İstanbul'daki keten ipliği bükücü esnafı kethüda, yiğitbaşı ve ustaları bâb mahkemesinde meclis-i şer' ile bir üyelerinin «şerir, gammaz ve hilekâr» olduğunu daha önce sanatlarına karışmamak üzere Bursa'ya sürüldüğünü ve küreğe kondüğünü fakat yine sanatlarına girip işleri bozduğunu bildirmişlerdi. Bunun üzerine esnafın benimsemediği bu kişinin ilgili esnaf zümresinden ihraç edilmesi için ferman yazılmıştı: Cevdet, Belediye, 7279:25 Ş-A N 1144/1732.
110. «...berây-ı istirham-ı fukara ve duafâ... nizam-ı narh-ı es'âr babında... ferman vurûdunda cümle ulemâ ve ayan ve esnaf kethüdaları müvacehelerinde... tarafeyne gadr ve himaye olunmaksızın tas'ir ve narh virildiği ilam olundu... Lâkin benim inayetlü sultanım mahrûse-i Edirne'de bakkallar pazarbaşısı kendi halinde olmayub daima esnafı tahrik ile nizamına mâni... bir kaç defa nefy ve iclâ ve ... kalebend olunub... yine İslah-ı nefis itmeyüb Mehmed İslah-ı nefis idinceye dek Bozcaada'ya cezirebend» olacaktı: Cevdet, Belediye, 3223: 8 S 1147/1734. Bir başka hükümde Kili ve İsmail iskelelerinden İstanbul'a getirilen buğdayın her kilesi 84 akçeden ekmeçkilere verilirken, buğday tüccarı «tama-ı hamlarından naşi...biz mahlmızı bu bahaya viremeyüz ziyade daha isteruz deyu aharları dahi idlâl ve bâis-i ihtilâl olmalarıyla...tedibleri iktiza eylediği huzûr-ı alilerine ilam» edilmiş ve bu «ilâm mucibince...Seddülbaahr kalesine kal'abend olmalarıçün» emir verilmişti: Cevdet, Belediye, 4612: 13 Ra 1177/1863.
111. «...devletlu inayetiu efendimiz hazretleri tebdilen teşrif buyururlar iken iki vakiyye lahmı 18 pareye aldım deyu efendimize haber virildiğinden devletlu efendimiz dahi kulluğu ahz idin ve ağakapusuna götürün ve kal'aya gitsün deyu emr-i alileri buyurulmağm elyevm mezkurlar ağa kapısında mahbustur... zikr olunan iki nefer kimesne... Seddülbaahr kal'asma kal'abend olmalarıçün buyuruldu»: Cevdet, Belediye, 5935:21 Ra 1183/1769.
112. İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde hasırların tül ve arzının noksan ve fiyatının yüksek olmasının önlenip uzunluk ve

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

genişliğinin takdir edilip sicile kaydedilmesi istenmişti: Mühimme, 5, s. 542/1485:7 L 973/1565

113. Filibe kadısına gönderilen bir hükümde orada yapılan abaların ölçü uygun yapılması, ölçü ve dirhemlerin «kanun-ı kadim» üzere damgalattırılması istenmişti: Mühimme, 12, s. 220/460.
114. «... ibrişim satan kimesneler dirhemi bir akçelik olan ibrişim arasına 10 dirhemi 1 akçeye olan ibrişimden halt idüb ol ecilden kumaş harab olub... anun gibileri bulup tedib» etmek gerekiyordu. 5, s. 131/304: 5 Ra 973/1565.
115. «Demirci taifesinden... kimesne tüfenk kaynağı sanatında mahareti olmayub ham dest iken kalb tüfenk kaynağı işleyüb... ızzar üzeredir deyu haber virdiklerinde mezbür min bad kendinin sanati olan demir işleyüb tüfenk kaynağı sanatını» işlemeliydi: Cevdet, Belediye, 4378:11 Za 1148/1736. «Maruz... Osman nâm kimesne nân-ı azizin hilaf-ı ferman-ı âli her pâresinde 665 dirhem noksan-ı fâhiş olub kibel-i şer'den kenduye kirâren tenbih olunmuşiken mezbur yine mütenebbih olmayub ızzar itmeğle... mücib-i ibret için... habs ile tedip olunmak babında... kalebend olunmak için... buyuruldu»: Cevdet, Belediye, 3172:29 Ca 1181/1767.
116. «İstanbul kadısına... şimdiki halde mâhruse-i mezburede seraser ve şahnik ve zerbabt kumaş ve kuşak işlenen dezgâhlar çoğalub zabt olunmayub kumaşlarının kılâbdan ve ibrişimlerin safi itmeyub enva-ı hile ve hudaya mübaşeret ettikleri ecilden ferman-ı hümayunumla yoklanub görüldükte 318 dezgâh bulunup zikr olunan dezgâhların sahiblerinden yarar ve mütemevvil ve itimad olunan üstadlardan 100 adet dezgâh mukarrer olub» geri kalanların kaldırılması istenmiş ve bu ustaların kiracı ve «muamele ile akçe kullanmamaları, mütemevvil ve maldâr olmaları» gerektiği vurgulanmıştı. Mühimme, 6, s. 79/162, s. 84/172: 18 S 972/1564.

Yine standartlara uygunluk açısından «kılâbdan ve ibrişimi gayet ala olub tulu derzi arşunu ile 11 arşun ve arzı 1 zira» ölçüsünde kumaş dokunması istenmişti: Mühimme, 6, 337/800: 28 B 972/1564.

KAYNAKLAR

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları

Muallim Cevdet, Belediye tasnifi
Kamil Kepeci tasnifi
Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi
Mühimme Defterleri tasnifi

B. Yayınlanmış vesikalar

Ahmed Refik, Onaltıncı asırda İstanbul hayatı (1553-1591), İst. 1935
» Hicri onbirinci asırda İstanbul hayatı (1000-1100),
İst. 1931
» Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı (1100-1200),
İst. 1930
» Hicri onüçüncü asırda İstanbul hayatı (1200-),
İst. 1935

C. İncelemeler

Aktepe Münir, «Dürri Mehmed Efendi'nin İran sefaretı», BTDD,
S. 1-6, 1967-19686.

Asım Küçükçelebizade İsmail, Tarih, İst. 1282/1865-6

Barkan Ömer L. «XVI. asrın ikinci yarısında fiyat hareketleri»,
XXXIX/136, Ankara, 1970,s. 557-607.

» «The price revolution of the sixteenth century: a turning point in the economic history of the near east, International Journal of Middle East Studies, 6 (1975), 3-28, Cambridge University Press

Bayındır Abdülaziz, «Paranın değer kaybı ve çözüm yolları», İslam açısından enflasyon ve çözüm yolları içinde, İst. 1983

Braudel Fernand, The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II, Vol. 1-2 (Trans. S. Reynolds, 2nd imp.), Fontana/Collins, 1976

Buhari, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-sahih, Mısır, 1323.

Cevdet Muallim, Zeyl ala'l-fasl «Ahiyyati'l-fityan», İst. 1351/1932

Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi

- Cipolla Carlo M. «The so-called 'Price Revolution': reflections on the Italian situation» *Annales: économies, sociétés, civilisations* içinde, 1955
- Çizakça Murat, «Price history and the Bursa silk industry: A study in Ottoman industrial decline, 1550-1650», *The Journal of Economic History*, XL/3, Atlanta, 1980
- Defterdar Mehmed Paşa, Zübde-i vekayiat, Süleymaniye Ktp. Es'ad Kit. No. 2382
- Ebu Davud, Sünen, Daru ihyai's-sunnah.
- Ergin Osman Nuri, Mecelle-i umur-ı belediye, İst. 1338/1922
- Güçer Lütfi, XVI ve XVII asırlarda Osmanlı imparatorluğunda hububat meselesi, İst. 1964
- Güran Tevfik, «The state role in the grain supply of Istanbul, The Zahire Nezareti, The Grain Administration, 1793-1839» *International Journal of Turkish Studies*, Winter, 1984-85. Vol. III, No. 1
- Hoszowski, Stanislas, «Central Europe and the sixteenth and seventeenth century price revolution» in *Annales: économies, sociétés, civilisations* içinde, 1961
- İbn Kayyim el-Cevzi, Turuku'l-hukmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye, Kahire, 1317
- Ibn Kudame, el-Muğni, Mısır, 1327
- Ibn Teymiyye, el-Hisbe fi'l-İslam, Mısır, 1387
- Kavakçı Yusuf Ziya, Hisbe teşkilatı, Bir İslâm hukuk ve tarih müessesesi olarak kuruluş ve gelişmesi, Ankara, 1975
- Kütükoğlu, Mübahat, Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri, İst. 1983
- » «XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız korsanlık hareketlerinin Akdeniz ticareti üzerindeki etkileri» *BTTD*, No. 12, 1968
- Marsigli Graf, Osmanlı imparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askeri vaziyeti (Çev. M. Nazmi), Ankara, 1934
- Massignon, «Sınıf» *İslam Ansiklopedisi*, No. X
- » «Guild», *Islamic Encyclopaedia of the social sciences*, VII-VIII, 12 th. ed. New York, 1957
- Müslim Ebu'l-Hüseyn, el-Camiu's-sahih, Kahire, 1329
- Oğuz Orhan, Uludağ İlhan, Genel ekonomi I, İst. 1981
- Orman Sabri, Gazzali'nin iktisat felsefesi, İst. 1984
- Raşid Mehmed, Tarih, İst. 1281
- Sahillioğlu Halil, «Osmanlılarda narh müessesesi ve 1525 yılı sonunda İstanbul'da fiyatlar» *BTTD*, No. 1, İst. 1967
- » «XVIII. yüzyıl ortalarında sanayi bölgelerimiz ve ticari imkanları» *BTTD*, No. 11, 1968

Dr. Ahmet TABAKOĞLU

- » «XVIII. yüzyılda Edirne'nin ticari imkanları» BTDD, No. 13, 1968
- » «Osmanlı para tarihinde dünya para ve maden hareketlerinin yeri (1300-1750)» ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978
- Silahdar Mehmed, Nusretnâme, Bayezid Devlet Ktp. Veliyüddin Kit. No. 2369
- Subhi Mehmed, Tarih, İst. 1198/1783
- Şurbacı, Bişri, et-Tes'ir fi'l-Islam, 1393/1973
- Şem'danizade Süleyman, Mür'i't-tevarih, Bayezid Devlet Ktp. No. 5144
- Tabakoğlu Ahmed, İslam iktisadına giriş, İst. 1979
- » Türk İktisat tarihi, İst. 1986
- » «Osmanlı iktisat tarihinde enflasyon meselesi» (1300-1750) Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, II, İst. 1985
- Ülgener Sabri, Tarih darlık buhranları ve iktisadi muvazenesizlik meselesi, İst. 1951.
- » İslam hukuk ve ahlak kaynaklarında iktisat siyaseti meseleleri, İst. 1944
- Yeniçeri Celal, İslam iktisadının esasları, İst. 1980
- Wensinck A. S. Concordance et indices de la tradition musulmane Leiden, 1936